

บทที่ 5

วิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทยของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี
ในช่วง พ.ศ. 2507 - ปัจจุบัน

การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทยของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ในช่วงนี้ เป็นการวิเคราะห์ถึงแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาของท่าน ในระยะ พ.ศ. 2507 จนถึงปัจจุบัน และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางปรัชญาการศึกษา ตลอดจนองค์ประกอบด้านต่างๆของปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของท่าน

การวิเคราะห์ ทำการวิเคราะห์โดยการตีความจากเอกสาร งานเขียน และ ผลงานต่างๆของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ที่กล่าวถึงแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาไทยในช่วงเวลาดังกล่าว พร้อมทั้งอธิบายความหมายหลักการต่างๆที่เป็นแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาของท่าน

การนำเสนอบทวิเคราะห์ในวิทยานิพนธ์ แบ่งเป็นหัวข้อต่างๆ คือ

- ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวพุทธปรัชญาของ ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี
- ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางปรัชญาการศึกษา
การศึกษาด้านศาสนา
ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษาทางตะวันตก กับ พุทธปรัชญา
- อภิปรัชญา ญาณวิทยา และ คุณวิทยา ของพุทธปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์

ดร.สาโรช บัวศรี

- องค์ประกอบของพุทธปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี

ความหมายของการศึกษา

ความมุ่งหมายของการศึกษา

นโยบายการศึกษา

วิธีสอน

- ความสัมพันธ์ของ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยาของพุทธปรัชญากับ องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี

แนวคิดทางปรัชญาการศึกษาของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีในช่วงนี้ ท่านเริ่มมีแนวคิดตั้งหรือสร้างปรัชญาการศึกษาขึ้นโดยอาศัยปรัชญาแม่บทซึ่งเป็นปรัชญาที่เป็นแนวในการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคม เป็นที่ยอมรับและเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตของไทย ซึ่งท่านได้เสนอออกมาในรูปของพุทธปรัชญาโดยท่านกล่าวถึงการสร้างปรัชญาการศึกษาจากปรัชญาที่เป็นแม่บทของชีวิตว่า

ที่ว่าการศึกษาที่มีปรัชญานั้นเป็นรากฐานคืออย่างไร ตามธรรมดาในแต่ละประเทศย่อมมีปรัชญาคือ Moral หรือ Social Philosophy เป็นแม่บทของชีวิตอยู่แล้ว ประเทศไทยเรามีพุทธศาสนาเป็นปรัชญา พวกที่นับถือศาสนาคริสต์ก็มีศาสนาคริสต์เป็นแม่บทของชีวิต ฉะนั้นเมื่อคุณเหล่านั้นมาทำเรื่องการศึกษา ก็เอาความคิดในปรัชญานั้นๆ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาของเขา ¹

¹สาโรช บัวศรี. "แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท" แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย เล่ม 1. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า 2

ด้วยความคิด เช่นนี้ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี จึงคิดสร้างปรัชญาการศึกษาโดยมีปรัชญาที่เป็นแม่บทของชีวิต การสร้างปรัชญาการศึกษาจึงต้องเป็นปรัชญาการศึกษาที่มีพุทธปรัชญาเป็นปรัชญาพื้นฐานหรือปรัชญาแม่บท ซึ่งท่านได้ให้ข้อคิดในการสร้างปรัชญาการศึกษาจากพุทธปรัชญาว่า

ดังนั้นจึงพอเห็นได้อีกแล้วว่าปรัชญาเป็นรากฐานของการให้การศึกษา ความคิดสำคัญจากปรัชญาแม่บทเมื่อมารอกรองเขาเป็นระบบความคิดที่เหมาะสมที่จะใช้ในการจัดการศึกษาแล้ว เราก็เรียกระบบนั้นว่า ปรัชญาการศึกษา และเพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่าปรัชญาการศึกษาแตกหน่อจากปรัชญาแม่บทเพราะประยุกต์เอามาใช้จากปรัชญาแม่บทนั่นเอง ซึ่งแล้วแต่ใครจะคิด เช่นนั้น มีความคิดใดคิดไหน หรือจะหยิบเอามาใช้แบบใด แต่ก็ต้องไปเอามาจากปรัชญาแม่บท ซึ่งก็ต้องวิเคราะห์ให้ได้ว่า แม่บทว่าไว้อย่างไร และมาจากแม่บทอะไร ฉะนั้นในเมื่อประเทศไทยมีพุทธปรัชญาควรคิดสร้างสรรค์ให้มีปรัชญาการศึกษาของเราเองได้ ต้องพยายามศึกษาปรัชญาที่มีอยู่ในพุทธศาสนาและถอดยกของเรามา²

การสร้างปรัชญาการศึกษาจากพุทธปรัชญาตามความเห็นของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ต้องศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาที่เป็นแม่บทแล้วประยุกต์เอามาใช้กับการศึกษา

จากคำกล่าวแลขงแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาไทยที่กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทยของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีในขณะนี้เริ่มมีแนวคิดในการสร้างปรัชญาการศึกษาจากพุทธปรัชญา โดยท่านให้เหตุผลว่าปรัชญาการศึกษาที่เหมาะสมควรเป็นปรัชญาการศึกษาที่มีพื้นฐานเป็นปรัชญาแม่บทของชีวิต สำหรับประเทศไทย พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาแม่บทของชีวิต การสร้างปรัชญาการศึกษาที่เหมาะสมกับไทยจึงควรเป็นปรัชญาการศึกษาที่มีปรัชญาพื้นฐานคือ พุทธปรัชญา เรียกว่าพุทธปรัชญาการศึกษา

² สาโรช บัวศรี. "แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท". แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยเล่ม 1 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า 4.

งานเขียนเรื่องข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทยของท่านศาสตราจารย์
ดร.สาโรช บัวศรีก็เช่นเดียวกันที่แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย
ของท่านคือ พุทธปรัชญาการศึกษาโดยท่านกล่าวว่า

เมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาทางราชการของประเทศไทยพุทธปรัชญาการศึกษา
ก็น่าจะเป็นปรัชญาการศึกษาที่เป็นทางราชการของการศึกษาไทย ส่วนจะมี
ปรัชญาการศึกษาอื่นใดอยู่ในเมืองไทยนอกเหนือไปจากพุทธปรัชญาศึกษานั้น
ก็คงไม่มีใครว่า เพราะคนไทยมีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย มีน้ำใจกว้างขวาง
เป็นอย่างยิ่งยากที่จะผู้เสมอเหมือน³

จากคำกล่าวนี้จึงสรุปได้ว่าแนวคิดของท่านในช่วงนี้ได้เสนอให้พุทธปรัชญาเป็น
ปรัชญาการศึกษาของไทย

บทความเรื่อง คตินิยมและแนวทางการศึกษาของไทยในอนาคต ก็เช่นเดียวกัน
ที่ยืนยันได้ว่าท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี มีแนวคิดทางปรัชญาการศึกษาในแนว
พุทธปรัชญาการศึกษา โดยท่านกล่าวไว้ว่า

สำหรับประเทศไทยเรา ผู้คนส่วนใหญ่ก็ยอมรับถือพุทธปรัชญา เพราะฉะนั้น
นักการศึกษาทั้งหลายก็ต้องคิด ถ้าเราต้องการจะมีการศึกษาใหม่มั่นคงเหมือน
กับประเทศอื่นๆซึ่งก้าวหน้าในทางการศึกษาแล้วก็จะต้องเอาพุทธปรัชญามาช่วย
กันทำให้เป็นปรัชญาการศึกษาคือ ให้เป็นพุทธปรัชญาการศึกษาขึ้นมา ถ้าเรา
ทำสำเร็จก็ควรจะพูดได้ว่าประเทศไทยเรามีรากฐานการศึกษาในด้านปรัชญา
แล้ว โดยไม่ใช่ไปลอกเอาของคนอื่น ๆ มา ทั้งๆที่ไม่มีปรัชญาซึ่งเป็นรากฐาน
ของปรัชญาศึกษานั้นๆอยู่ในใจเลย⁴

³ สาโรช บัวศรี. "ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย" มิตรสาร.
12,1. (15 ม.ค. 2513) หน้า 58

⁴ สาโรช บัวศรี. "คตินิยมและแนวทางการจัดการศึกษาไทยในอนาคต"
หน้า 64.

อภิปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

จากข้อสรุปดังกล่าวมาแล้ว อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นการศึกษเกี่ยวกับความจริงแท้สูงสุดของสรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งพยายามจะอธิบายว่า ความจริงแท้สูงสุดของโลกคืออะไร ความจริงแท้ของมนุษย์คืออะไร⁵

เกี่ยวกับเรื่อง อภิปรัชญา^{นี้} ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้เสนอแนวคิดด้านอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาไว้ในงานเขียนเรื่อง ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า

ในแง่ Metaphysics พุทธปรัชญากล่าวว่า ชีวิต มนุษย์ โลก หรือปรากฏการณ์ทั้งปวงที่ถือว่าจริงจังนั้น มีลักษณะเป็น ทุกข์ อนิจจัง และอนตุตตา ซึ่งรวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ ล้วนไม่มีอะไรทั้งสิ้น⁵

จากแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ที่เสนอในงานเขียนนั้น อภิปรัชญาตามแนวคิดของท่าน คือ ไตรลักษณ์ อันประกอบด้วย อนิจจัง ทุกข์ และอนตุตตา ความจริงแท้สูงสุดของสรรพสิ่งทั้งปวง ทั้งของโลก และ มนุษย์ คือ อนิจจัง ทุกข์ และอนตุตตา

เพื่อความเข้าใจในเรื่องไตรลักษณ์ ผู้วิจัยจึงขอเสนอคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องไตรลักษณ์ไว้พอเป็นสังเขป

⁴ไพฑูรย์ สีนลรัตน์. ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 6.

⁵สาโรช บัวศรี. "ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย" มิตรครู. 12,1 (15 ม.ค.2513) หน้า 8-9.

ไตรลักษณ์

พระราชวรมณี ได้อธิบายถึงไตรลักษณ์ ว่า "ไตรลักษณ์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือ เสมอเหมือนแก่กัน สิ่งทั้งปวงที่ได้ความหมายเท่ากัน ⁶

บุญมี แทนแก้ว ได้กล่าวถึงเรื่องไตรลักษณ์ ว่า

ไตรลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่เป็นสามัญ 3 อย่าง หรือ สามัญลักษณ์ 3 สามัญ หมายถึง ธรรมดา สิ่งที่เป็นธรรมดาไม่มีอะไรพิเศษกว่ากัน บางที่เราเรียกว่า สามัญธรรมดา หรือ ธรรมดาสามัญ หรือ ลักษณะที่เสมอกัน เท่ากัน เหมือนกัน หรือโคแกตฤชฎีแห่งความเหมาะสมเหมือน (The law of Identity) เพราะสาระทุกประเภทต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความเสมอเหมือนนี้เท่ากัน หมอไม่มีชอยกเวต แมจะเบ็ดสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ⁷

สิริวัฒน์ คำวันสา ให้ความหมายของ ไตรลักษณ์ ว่า

ไตรลักษณ์ อาจจะเรียกว่า สามัญลักษณ์ (The three common Characteristics) คือลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ... เพราะสาระทุกอย่างในโลกนี้ต้องตกอยู่ในกฎ หรือ ลักษณะนี้เสมอเหมือนกันหมด ⁸

⁶ พระราชวรมณี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ . บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 68.

⁷ บุญมี แทนแก้ว. วิชาปรัชญา 103 (พุทธศาสตร์). (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์ โอเคชั่นสโตร์, 2522), หน้า 63.

⁸ สิริวัฒน์ คำวันสา. ปรัชญาพุทธศาสนา. (นครปฐม . โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 26.

จิตรกร ตั้งเกษมสุข กล่าวว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่จริง ทั้งที่เป็นนามธรรมและที่เป็นรูปธรรม ย่อมมีลักษณะอยู่อย่างหนึ่งที่สอดคล้องกัน อันพุทธปรัชญาเรียกว่า สามัญญลักษณะ ... เรียกสามัญญลักษณะอีกชื่อหนึ่งว่า ไตรลักษณ์"⁹

คำจำกัดความดังที่ได้เสนอมานั้น พอสรุปความหมายของไตรลักษณ์ได้ว่า ไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ หมายถึงลักษณะโดยทั่วไปของสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม มีลักษณะที่เป็นสามัญธรรมคา หรือ ความเสมอเหมือนกัน

ไตรลักษณ์ แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. อนิจจัง (อนิจจตา) ประภาสรี สีหอำไพให้ความหมายไว้ว่า

อนิจจตา ความไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป เกิดดับ เกิดดับ มีแล้วไม่มีเป็นของแปรปรวนเปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย อยู่ได้ชั่วขณะเป็นครั้งคราว เป็นอนิจจัง¹⁰

ประเสริฐ หลอมทอง ได้ให้ความหมายว่า

อนิจจัง ได้แก่ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพสิ่ง เพราะสรรพสิ่งนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยที่การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้เกิดจากอำนาจภายนอกใดๆทั้งสิ้น แต่เกิดจากเหตุหรือปัจจัยของตัวสิ่งนั้นเอง¹¹

⁹ จิตรกร ตั้งเกษมสุข. พุทธปรัชญา กับ ปรัชญาการศึกษาไทย. (กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525), หน้า 36.

¹⁰ ประภาสรี สีหอำไพ. หัวใจพระพุทธศาสนา. (คณะครุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) หน้า 42.

¹¹ ประเสริฐ หลอมทอง. "การตีความหลักกรรมและไตรลักษณ์ในเรื่องพระพุทธศาสนา วิชาสังคมศึกษาตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528

วสัน อินทสระ ไกล่ล่าวถึง อนิจจัง ว่า

ความไม่เที่ยง (อนิจจตา) ความไม่เที่ยง คือ ความเปลี่ยนแปลง ความไม่หยุดอยู่กับที่ของสิ่งต่างๆ ตัวอย่างที่หยาบและเห็นได้ง่ายคือ เด็กถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา ตั้งแต่ขณะแรกที่ถือปฏิสนธิ (Fertilization) ก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ นอกจากครรภ์มารดาก็ได้หาหยุดการเปลี่ยนแปลงไม่คงเปลี่ยนแปลงต่อไปจนเป็นหนุ่มสาว แก่ และตายในที่สุด กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ไม่มีอะไรสามารถหยุดยั้งได้¹²

รวมความแล้ว อนิจจังคือ ความไม่เที่ยงไม่คงที่ ความไม่มั่นคง ความไม่ยั่งยืนของสรรพสิ่ง เพราะสรรพสิ่งทั้งปวงย่อมมีการเปลี่ยนแปลง มีการเสื่อมสลาย และแปรสภาพอยู่ตลอดเวลา โดยที่การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากเหตุหรือปัจจัยของตัวสิ่งนั้นเองทั้งสิ้น

2. ทุกขัง (ทุกขตา)

พระราชวรมุนี ได้อธิบายเรื่องของ ทุกขตา ไว้ว่า

คัมภีร์ ปฏิสัมภิตามรรค แสดงอรรถของทุกขตาไว้อย่างเดียวว่า ชื่อว่าเป็นทุกข โดยความหมายว่า เป็นของมีภัย(ภยภูเรณ) ที่ว่ามีภัยนั้น จะแปลว่า เป็นภัยหรืออันตรายก็ได้ ทั้งนี้โดยเหตุผลว่าสิ่งขารทั้งปวงเป็นสภาพที่ผุพังแตกสลายได้จะต้องย่อยยับมลายสิ้นไป จึงไม่มีความปลอดภัย ไม่ให้ความปลอดภัยไปรงโลงใจหรือความเบาใจอย่างเต็มที่แท้จริง หมายความว่าตัวมันเองก็มีภัยที่จะต้องเสื่อมโทรมสิ้นสลายไป มันจึงก่อให้เกิดภัย คือความกลัว และความน่ากลัวแก่ใครก็ตามที่เข้าไปยึดถือเกี่ยวข้อง¹³

¹²วสัน อินทสระ. พุทธปรัชญาพื้นฐาน. (เชียงใหม่. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 119.

¹³พระราชวรมุนี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ. บริษัทคานส์ทอการพิมพ์ 2529), หน้า 70/9.

นอกจากนี้ท่านยังได้อธิบายความหมายของทุกข์ ในคัมภีร์ชั้นอรุทธกถา ว่า

คัมภีร์ชั้นอรุทธกถาขยายความหมายออกไปโดยนัยต่างๆ คำอธิบายที่ท่านใช้ บัญญัติอยู่ 2 นัย คือ ชื่อว่าเป็นทุกข์โดยหมายความว่า มีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ความกังวลใจและความเสื่อมสลาย (อุปฺปาทวยปฏิปิพฺพญฺเรณฺ หรือ อุปฺปาทวยปฏิปิพฺพตฺตาย) ทั้งบีบคั้นขัดแย้งต่อประคาสสิ่งทีประกอบอยู่กัมัน และทั้งมันเองก็ถูกสิ่งทีประกอบอยู่ควยนั้นบีบคั้นขัดแย้ง และ (ชื่อว่าเป็นทุกข์) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ (ทุกขาทถุตฺตาย หรือ ทุกขาทถุตฺโต) คือเป็นที่รองรับของความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ เช่น ก่อให้เกิดความรู้สึกทุกข์ พุคฺคิโงายเขาวา ทีเรียกว่า เป็นทุกข์กัเพราะทำให้เกิดความรู้สึกทุกข์ เป็นคน หรือ ทีเรียกว่า บีบคั้นกัเพราะ ทำให้เกิดความรู้สึกบีบคั้น เป็นคน

วสิน อินทสระ ให้ความหมายของทุกข์ว่า

ความเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ หมายถึง ความต้องการทำลายไป ลีนไป แดกคับไป ของสิ่งทั้งปวง คือทุกสิ่งทุกอย่าง (สังขารทั้งปวง - สฬเพ สงฺขารา) เมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้นแล้วกัมีการแปรปรวนในทามกลางและลีนไปในที่สุด ทางปรัชญาจึงกล่าววา การเกิดขึ้นหมายถึงความคับไป 15

14 พระราชาวรมุณี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ. บริษัทานส์ทการทิมพ์, 2529), หน้า 70/9.

15 วสิน อินทสระ. พุทธปรัชญาพึฐาน. (เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 129.

ประกาศรี สีนออำไพ ได้อธิบายถึงเรื่องทุกข์ว่า

ความทุกข์ ภาวะที่ถูกบังคับด้วยการเกิดขึ้นแล้วสลายไป เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงบังคับอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นเพราะมีตัณหาอุปทาน เมื่อไม่สามารถทำให้สนองความได้ เกิดความไม่พึงพอใจ เกิดครอน นำไปสู่การกระทำที่ก่อให้เกิดความไม่สงบ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทนไฉน ¹⁶

นอกจากนี้ พระราชวรมุนียังได้อธิบายถึงเรื่องทุกข์ไว้อีกว่า

ทุกข์ที่มีความหมายกว้างที่สุดครอบคลุมทั้งหมด คือ ทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือ ทุกขลักษณะ หรือ ทุกขตา ไฉน ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งปวง (สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา) กินขอบเขตเท่ากับความไม่เที่ยง คือ สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็เป็ทุกข์ (ยถาจิจํ ตํ ทุกฺขํ) ¹⁷

ความหมายของทุกข์ตามที่ได้อธิบายมานั้น ทุกข์ หมายถึงภาวะที่ไม่คงตัว ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ เป็นภาวะที่ถูกบังคับด้วยการเกิดขึ้นแล้วสลายไปโดยการบังคับหรือบีบคั้นจากสิ่งต่างๆทั้งหลายทั้งปวง การเกิดขึ้นและสลายไปเป็นเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลง บังคับให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

¹⁶ประกาศรี สีนออำไพ. หัวใจพระพุทธศาสนา. (กรุงเทพฯ. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 44.

¹⁷พระราชวรมุนี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ. บริษัทค่านสุทธาคารพิมพ์, 2529), หน้า 70/12.

3. อนัตตา

คำว่า อนัตตา พระราชวรมณีได้อธิบายความหมายของอนัตตาว่า

อนัตตา และ อนัตตลักษณะ คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มารุคแสดงนรรตของอนัตตาไว้
อย่างเคียวว่า ชื่อว่าเป็นอนัตตาโดยความหมายว่า ไม่มีสาระ (อสารกฎเสน)
ที่ว่าไม่มีสาระก็คือ ไม่มีแก่นสาร ไม่มีแก่น หรือไม่มีแก่น หมายความว่าไม่มี
สิ่งที่เป็นตัวเหนี่ยวยงคงตัวตลอดไป ดังคำอธิบายว่า โดยความหมายว่า
ไม่มีสาระหมายความว่า ไม่มีสาระคือตัวตน(อัตตสาระ - ตัวตนที่เป็นแก่น
หรือ ตัวตนที่เป็นแก่น)¹⁸

วคิน อินทสระ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับอนัตตาว่า

บัดนี้มาถึงไตรลักษณ์ลำดับที่ 3 คือ ความไม่มีตัวตน หรือ ไม่ใช่ตัวตนของสิ่ง
ทั้งปวง อันเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งนักยากที่บุคคลผู้สดับนอยจะมองเห็นได้
คำว่าอนัตตาอาจแปลได้ 2 อย่างคือ ไม่ใช่ตัวตนอย่างหนึ่งและไม่มีตัวตนอย่าง
หนึ่ง ในแง่สมมติสัจจะอนัตตาควรแปลว่าไม่ใช่ตัวตนแต่เป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง
ที่รู้ได้ยาก แยกวิเคราะห์ไต่คว้า น อุตตา - อนุตตา ในแง่ของปรมัตถสัจจะ
อนัตตาควรแปลว่า ไม่มีตัวตน คือ หาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ เป็นเพียงการประมวล
แห่งเหตุปัจจัยแล้วเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น¹⁹

¹⁸พระราชวรมณี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ. บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์,
2529) หน้า 70/17.

¹⁹วคิน อินทสระ. พุทธปรัชญาพื้นฐาน. (เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2526), หน้า 147.

บุญมี แทนแก้ว อธิบายความหมายของอนัตตาว่า

อนัตตา (Soullessness) แปลว่า มีตัวตน หมายความว่า คำว่าตนเป็นผลรวมของส่วนประกอบ (factor) ต่างๆซึ่งอยู่ในรูป กระแสของสิ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่องทดแทนกันไม่ขาดสาย ตัวตนที่แท้จริงของส่วนประกอบต่างๆจึงไม่มีอยู่ หรือไม่มี ความไม่มีนี้เองเรียกว่า อนัตตา

ในอนัตตลักษณะสูตร . โลกกล่าวถึงอนัตตาไว้ 5 อย่าง คือ

1. ไม่อยู่ในอำนาจของเรา หรือ ความปรารถนาของเรา
2. แย่งต่ออัตตา สิ่งที่เรายึดถืออันไม่มีอยู่จริง เพราะมันเป็นเพียงผลรวมขององค์ประกอบ (ชั้น 5) เท่านั้น
3. เป็นสภาพที่หาเจ้าของไม่ได้
4. เป็นสภาพศูนย์ คือ ว่างหรือหายไป ไม่มีอะไรเหลือ
5. เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุและปัจจัย²⁰

ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงพุทธโอวาทที่เกี่ยวกับ อนัตตา ว่า

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนว่า อัตตาก็ดี ปรมัตถาก็ดี มันไม่มีอยู่จริงในทางปรมัตถ์ หากวิเคราะห์กันให้ถึงที่สุดแล้ว สิ่งที่มีอยู่จริงก็คือ ความไม่มีซึ่งเรียกว่า อนัตตา และสิ่งที่จะมีอยู่อย่างเป็อนันตกาลได้นั้นก็มีแต่ ความว่างเปล่า (สุนฺดฺรตา) ซึ่งก็คือความไม่มี (อนัตตา) อีกนั่นแหละ²¹

²⁰ บุญมี แทนแก้ว. วิชาปรัชญา 103. (พุทธศาสน์). (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 77-78.

²¹ ปรีดี พนมยงค์. พุทธปรัชญาประยุกต์. (กรุงเทพฯ . อมรการพิมพ์, 2528), หน้า 65-66.

อนัตตา ตามความหมายที่กล่าวมาแล้วนั้นจึงหมายความว่า ความไม่มีตัวตน ความมิใช่ตัวตน ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสารของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง หรือ หาดัตถันที่แท้จริงไม่ได้ เป็นความว่างเปล่า และที่เห็นเป็นตัวตนนั้นเป็นเพียงการประมวลแห่งเหตุปัจจัยแล้วเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น หรือตนเป็นผลรวมของส่วนประกอบต่างๆอยู่ในกระแสของกฎเกิดดับต่อเนื่องกัน ตัวตนที่แท้จริงจึงไม่มี อาจพูดได้ว่า สิ่งที่มีอยู่จริงก็คือ ความไม่มี

จากการอธิบายเกี่ยวกับไตรลักษณ์ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น อภิปรายตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีคือ ไตรลักษณ์(สามัญลักษณ์) ความจริงแท้สูงสุดของโลกและมนุษย์คือ ไตรลักษณ์ ลักษณะสามัญของสรรพสิ่งต่างๆที่เป็นนามธรรม และรูปธรรมซึ่งแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือ อนิจจัง หมายถึงความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืนของสรรพสิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายและแปรสภาพอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยของตัวสิ่งนั้นเองทั้งสิ้น

ทุกสิ่ง สภาวะที่ไม่คงตัว ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ เป็นภาวะที่ถูกบังคับให้เกิดขึ้นแล้วสลายไปโดยการบีบคั้นหรือบังคับจากสิ่งทั้งปวง การเกิดขึ้นและสลายไปเป็นเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลง บังคับให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

และอนัตตา ความมิใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตน ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสารของสรรพสิ่งทั้งปวง และที่เห็นเป็นตัวตนนั้นเป็นเพียงการประมวลแห่งเหตุปัจจัยแล้วเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น หรือ เป็นผลรวมของส่วนประกอบต่างๆซึ่งอยู่ในกระแสของการเกิดดับต่อเนื่องกัน ตัวตนที่แท้จริงจึงไม่มี

ญาณวิทยา ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

ญาณวิทยา (Epistemology) สภาพหรือธรรมชาติของความรู้ เป็นความพยายามที่จะตอบปัญหาหรือให้ความหมายเกี่ยวกับความรู้ ความรู้ที่ได้มานั้น ถูกต้องน่าเชื่อถือ เป็นความรู้ที่แท้จริงหรือไม่ มีวิธีการใดบ้างที่จะได้มาซึ่งความรู้²²

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้เสนอแนวคิดด้านญาณวิทยาของ พุทธปรัชญา โดยท่านกล่าวว่า

ในแง่ Epistemology พุทธปรัชญา กล่าวว่า มนุษย์เกิดความรู้ด้วย สติปัญญา เช่น ไฉน ไฉน ได้สัมผัส ฯลฯ (ซึ่งตรงกับสมัยใหม่ที่ว่า Learning by doing) ประการหนึ่ง มนุษย์เกิดความรู้ด้วย ทิฐิ (ตรงกับสมัยใหม่ที่ว่า Learning by Thinking) ประการหนึ่ง และมนุษย์เกิดความรู้ด้วย ญาณ (ตรงกับสมัยใหม่ที่ว่า Learning Throug Insight) อีกประการหนึ่ง²³

จากคำกล่าวของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี เกี่ยวกับญาณวิทยา ท่านกล่าวในแง่ของวิธีการที่จะได้มาซึ่งความรู้ อันได้แก่ มนุษย์เกิดความรู้ได้ด้วย สติปัญญา มนุษย์เกิดความรู้ได้ด้วย ทิฐิ และมนุษย์เกิดความรู้ได้ด้วย ญาณ

²²บรรจง จันทรสา. ปรัชญากับการศึกษา. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527), หน้า 107-108.

²³สาโรช บัวศรี. "ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย" มิตรครู. 12,1 (15 ม.ค. 2513) หน้า 8-9.

มนุษย์เกิดความรู้ด้วย สัญญา

พระราชวรมณี ให้คำอธิบายเรื่องสัญญาในปรัชญาการศึกษาไทยว่า

สัญญา ความหมายรู้อย่างต่างๆ เช่น เสียงทุ้ม แลคม ดัง เบา เป็นตัวสร้าง
ความจำและวัตถุดิบของความคิด มีความสำคัญมากในกระบวนการ
เรียนรู้ สัญญาที่ช่วยก่อให้เกิดความจำที่²⁴

สิริวัฒน์ คำวันสา กล่าวว่า "สัญญาได้แก่ การกำหนดหมายรู้อย่างใดสิ่งหนึ่ง
คือ รู้ว่า อะไรเป็นอะไร"²⁵

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายเรื่อง สัญญา
ไว้ในนวโกวาท ว่า " ความจำได้หมายรู้คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
อารมณ์ที่เกิดกับใจได้ เรียกว่า สัญญา "²⁶

พร รัตนสุวรรณ ให้ความหมายเกี่ยวกับ สัญญาไว้ว่า

พวกสัญญา สัญญา แปลว่าความจำ ความสังเกต หรือ การกำหนดหมายอะไร
เพื่อจะใดจำใด สัญญาที่แปลว่า จำ นี้มีความหมายแต่เพียงว่าถ้าอะไรผ่าน
หูผ่านตาหรือมาสัมผัสกับประสาทอะไรก็ตาม กิริยาที่จิตหรือประสาทรับรู้ไว้
หรือสังเกตได้ว่าเป็นอะไร เพียงเท่านั้นเรียกว่า สัญญา²⁷

²⁴ พระราชวรมณี. ปรัชญาการศึกษาไทย. (กรุงเทพฯ. กรมศาสนา, 2529), หน้า 189-190.

²⁵ สิริวัฒน์ คำวันสา. ปรัชญาพุทธศาสนา. (นครปฐม. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2529), หน้า 77.

²⁶ วชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา). นวโกวาท. (กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, 2520), หน้า 46.

²⁷ พร รัตนสุวรรณ. พุทธวิทยา เล่ม 1. (กรุงเทพฯ. สำนักค้นคว้าทาง วิทยาศาสตร์, 2517), หน้า 155.

สัญญาตามความอธิบายของหลายท่านดังกล่าว จึงหมายความว่า ความจำได้ การกำหนดหมายรู้อะไรสิ่งหนึ่ง รวมความถึงการสังเกตและสัมผัส เป็นตัวการสำคัญ ในการสร้างความจำและเป็นวัตถุดิบของความคิด มีความสำคัญในกระบวนการ การเรียนรู้

สัญญา แบ่งได้เป็นหลายลักษณะ

พระราชวรมณี แบ่งสัญญาเป็น 6 ประเภท ตามทางแห่งการรับรู้ คือ

1. รูปสัญญา ความหมายรู้อะไร เช่นว่า คำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น
2. สัทสัญญา ความหมายรู้อะไรเสียง เช่นว่า ตัง เบา ทุ่ม แหม่ม เป็นต้น
3. คันธสัญญา ความหมายรู้อะไรกลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น
4. รสสัญญา ความหมายรู้อะไรรส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น
5. โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้อะไรสัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาด ละเอียด รอน เย็น เป็นต้น
6. อิมมสัญญา ความหมายรู้อะไรอารมณ์ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เที่ยง ไม่เที่ยง เป็นต้น²⁸

²⁸ พระราชวรมณี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ : บริษัทด้านสุทธา การพิมพ์, 2529), หน้า 30.

สุชีพ ปุณฺณานุกาพ แบ่งสัญญาตามลักษณะของความจำเป็น 7 อย่าง คือ

1. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางตา (จักขุสัมผัสสชา สัญญา)
2. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางหู (โสตสัมผัสสชา สัญญา)
3. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางจมูก (ฆานสัมผัสสชา สัญญา)
4. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางลิ้น (ชีวหาสัมผัสสชา สัญญา)
5. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางกาย (กายสัมผัสสชา สัญญา)
6. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางธาตุคือใจ (มโนธาตุสัมผัสสชา สัญญา)
7. ความจำอันเกิดจากสัมผัสทางธาตุรู้ทางใจ (มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชา สัญญา)²⁹

นอกจากนี้ พระ รัตนสุวรรณ ได้กล่าวสรุปถึง สัญญา ในด้านความจำไว้อีกว่า

ความจำต่างๆ คือ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัสทางกาย
จำความรู้สึกนึกคิดในใจ จำเรื่องราวต่างๆทั้งที่คิดและไม่คิดก็ตาม ทั้งหมดนี้
รวมเรียกว่า สัญญา³⁰

²⁹ สุชีพ ปุณฺณานุกาพ. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. (กรุงเทพฯ .
โรงพิมพ์มหาเมฆกกุฎราชวิทยาลัย, 2523), หน้า 117.

³⁰ พระ รัตนสุวรรณ. พุทธวิทยา เล่ม 1. (กรุงเทพฯ . สำนักคณคณา
ทางวิญญาณ, 2517), หน้า 156.

ประเภทของสัญญาตั้งไว้กล่าวมาทั้งหมดมีความใกล้เคียงและคล้ายคลึงกัน
 ต่างกันที่ลักษณะของการแบ่งประเภท พระราชวรมณีท่านแบ่งตามลักษณะของการ
 หมายรู้ หรือ การกำหนดหมายรู้ออกเป็นด้านต่างๆ ส่วนสุชีพ ปุณฺณานุภาพ และพร
 รตินสุวรณ์ แบ่งประเภทตามลักษณะของความจำ และความจำอันเกิดจากสัมผัส
 ถึงแม้การแบ่งประเภทจะแตกต่างกัน แต่ลักษณะสำคัญของใจความและเนื้อหาเป็น
 ทำนองเดียวกันทั้งการหมายรู้และความจำ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการการเรียนรู้
 เป็นการเก็บรวบรวมและสังสมข้อมูลของการเรียนรู้ และวัตถุประสงค์สำหรับความคิ
 นันเอง 31

---

31 พระราชวรมณี. พุทธธรรม ภาค 1. (กรุงเทพฯ . บริษัทคานส์ทรา
 การพิมพ์, 2529), หน้า 17.

มนุษย์เกิดความรู้ด้วย ญาณ

สุชีพ ปุณฺณานุกาภ กล่าวถึง ญาณ ว่า

ญาณะ (ความรู้) อันได้แก่ ปัญญา 73 ประการ ในญาณ 73 ประการเหล่านี้ 67 ข้อเป็นของทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนอีก 6 ข้อไม่ทั่วไปแก่พระสาวก ตัวอย่าง เช่น

1. ญาณอันสำเร็จด้วยการฟัง
2. ญาณอันสำเร็จด้วยศีล
3. ญาณอันสำเร็จด้วยสมาธิ
4. ญาณในความตั้งอยู่แห่งธรรม (จัมมภูตติญาณ)
5. ญาณในการพิจารณา (สัมมสเนญาณ)
6. ญาณในการพิจารณาความเกิด ความเสื่อม (อุทฺทัพพยานุสัสสเนญาณ)
7. ญาณในการเห็นแจ้ง (วิปัสสเนญาณ)
8. ญาณในความวางเฉยในสังขาร (สังขารุเปกขาสุญาณ)
9. ญาณในการหมั่นกลับจากเครื่องหมายแห่งสังขารภายนอก (โคตรกญาณ) เป็นต้น³²

นอกจากนี้ยังมีญาณอีก 6 ข้อที่มีเฉพาะแก่พระพุทธเจ้า คือ

1. อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ (ญาณหยั่งรู้อินทรีย์อันยิ่งหย่อนของสัตว์)
2. อาสยานุสยญาณ (ญาณหยั่งรู้อาตัย คือ ความโน้มใจไปทั้งทางดีทางชั่ว) และอนุสย คือ กิเลสที่น้อยเนื่องในสันดาน มีกามราคะ เบียดตน
3. ยมกปฏินิรญาณ (ญาณอันทำให้สามารถแสดงปาฏิหาริย์คู่ใด คือ ปาฏิหาริย์เนื่องด้วยธาตุน้ำและธาตุไฟแสดงออกพร้อมกัน)
4. มหากรุณาสมาปัตติญาณ (ญาณในการเข้าสมาบัติ มีมหากรุณาเป็นอารมณ์)
5. สัพพัญญุตญาณ (ญาณคือความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง)
6. อนาวรณญาณ (ญาณอันไม่มีความของขัด ไม่มีเครื่องกั้น)³³

³² สุชีพ ปุณฺณานุกาภ. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. (กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523), หน้า 621.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 622.

พระโศภนคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ) กล่าวถึงญาณในทศพลญาณดังนี้

ทศพลญาณ คือ กำลังของพระศัพทผล 10 ประการ

1. ฐานาฐานญาณ ทรงรูฐานะและอฐานะ คือความเป็นไปได้และความ เป็นไปไม่ได้ของสรรพสิ่ง มีเกิดตงมีดับในที่สุด
2. วิปากญาณ พระญาณที่ทำให้ทรงรู้ผลกรรมของสรรพสัตว์ ทรงทราบ เพียงผลสามารถหยั่งรู้เหตุมาจากเหตุเช่นไร
3. สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง ทรงทราบว่าคนทำกรรมอะไรจะไปบังเกิดภพไหน และทรงรูขอบปฏิบัติอันจะ นำสู่ปฏิบัติไพบรณูปทานเป็นที่สุด
4. นานาธาตุญาณ พระญาณที่ทรงรู้ว่าสรรพสัตว์และสรรพสิ่งในโลกนี้ เป็นการรวมกันของธาตุต่างๆ มีดิน น้ำ ลม ไฟ และวิญญาณ
5. นานธัมมตติกญาณ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้อธยายัย สันดาน บารมีของ สัตว์ทั้งหลายว่าเป็นอย่างไร หยาบ ปานกลาง หรือ ประณีต เป็นเหตุให้ สามารถเลือกธรรมแสดงแก่บุคคลต่างๆ ได้ตามอธยายัย
6. อินทรีย์ปโรปรียัตตญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้อินทรีย์ คือ ศรัทธา ความเชื่อ สติ ความระลึกได้ วิริยะ ความเพียร สมาธิ ความตั้งใจ และปัญญา ความรอบรู้ ของสรรพสิ่งทั้งหลายว่าใครมีอินทรีย์อ่อน แก่อย่างไร
7. ฌานาทีสังกิเลสาทีญาณ คือ ทรงรูชัดถึงซึ่งความเศร้าหมอง หนองแหวแห่งญาณ สมาธิ วิโมกข์ สมาบัติ เป็นต้นว่า คุณธรรมเหล่านี้เศร้า หมองไปเพราะเหตุไร ทำอย่างไรจึงจะเกิดความผ่องแผ้ว
8. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ พระญาณที่ทำให้พระพุทโธเจ้าทรงระลึกถึง ชาติ คือ การบังเกิดของพระองค์ในปางก่อน
9. จุตูปปาตญาณ พระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงทราบถึงการจุติและอุบัติ ของสรรพสัตว์ ซึ่งแตกต่างกันตามกรรม
10. อาสวักขยญาณ พระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงรูชัดว่า อาสวะเป็นต้น ควระไหนหมดสิ้นไป³⁴

³⁴ พระโศภนคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ). พระพุทธศาสนาปริทรรศน์.

สมัค บุราวาส กล่าวถึงญาณใน วิปัสสนาญาณ สรุปลงไว้ว่า

วิปัสสนาญาณ คือ ความรู้อันเกิดแต่การเห็นสภาวะต่างๆตามจริง มีลำดับ
ขั้นตามสภาวะที่ทราบ ที่รู้ 16 ญาณ คือ

1. นามรูปปริจเฉทญาณ ความรู้ที่ว่า อะไรคือสภาวะที่เรียกว่ารูปและ
อะไรคือสภาวะที่เรียกว่านาม
2. ปัจจยปริคคณญาณ ความรู้ที่ว่าผลทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากเหตุ
3. สัมมสนญาณ ความรู้ที่ว่า รูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
4. อุทยัทเพชฌญาณ ความรู้ที่มองเห็นสภาพของพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา ชัดเจน
5. กังคณญาณ ความรู้ที่มองเห็นความดับของรูปนามแต่ฝ่ายเดียว
6. กยญาณ ความรู้ที่มองเห็นสังขตธรรม หรือสังขารทั้งหลายเป็นของ
นากลับ
7. อาทินวญาณ ความรู้ว่ารูปนามที่ดับไปนั้นเป็นของไม่ตี
8. นิพพิทาญาณ ความรู้ว่า รูปนามอันเป็นโทษนั้น เป็นที่น่าเบื่อหน่าย
9. มนุจจิตกัมมตาญาณ ความรู้ว่าทุกขณะที่กำหนด พบแต่ความเสื่อมและ
ความทุกข์ จิตใดหลุดพ้นจากรูปนาม
10. ปฏิสังขานญาณ ความรู้พิจารณาหาทางเพื่อพ้นจากรูปนาม
11. สังขารุเบกขญาณ ความรู้ว่ารูปนามนั้นเฉยๆ ไม่ทำให้จิตใจเป็น
โลภะ หรือโทสะ แฉวว่างเฉยเป็นอุเบกขา
12. อนุโลมญาณ ความรู้ที่อนุโลมตามญาณตนๆ 8 ญาณ
13. โศตรกณญาณ ความรู้ที่ทำให้ตัดขาดจากโคตรของปุถุชน หรือสามัญชน
14. มัตตญาณ ความรู้ที่ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน
15. ผลญาณ ความรู้ในสภาวะตอนปลาย
16. ปัจจเวกขณญาณ ความรู้พิจารณาภิเลสที่เหลือและหมดไป³⁵

---

³⁵สมัค บุราวาส. พุทธปรัชญา 25 ศตวรรษ. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์
คลังวิทยา, 2507), หน้า 226-246.

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้คำอธิบายที่เกี่ยวกับญาณ ว่า

ญาณ คือ ความรู้ ญาณความรู้นี้แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

ประเภทที่หนึ่ง คือ มันเกิดได้เองตามธรรมชาติ ของสิ่งที่เรียกว่า มโนธาตุหรือจิตก็ตาม ความรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของจิตนี้ เราก็เรียกว่า สัญชาตญาณ เป็นความรู้หรือญาณที่เกิดได้เองตามธรรมชาติของสิ่งที่มีจิต เช่น เรืองกิน นอน สียพันธุ เรื่องอะไรต่างๆ แล้วก็ถ่ายทอดกันไต่สาย เช่น นกทำรัง

อีกประการหนึ่ง เป็นญาณที่มนุษย์ได้ทำขึ้น หรือมันได้วิวัฒนาการออกไป จนเป็นมนุษย์ แล้วมนุษย์ได้เสริมสร้างต่อไป นั่นคือ สติปัญญา เป็นส่วนของมนุษย์โดยเฉพาะ เรียกส่วนนี้ว่า ภาวิตญาณ เป็นคำใหม่มีคำในภาษาบาลี มาตั้งเอง โดยหลักแห่งเหตุผลที่มันมีอยู่

ญาณ แปลว่า ความรู้ ถ้าเกิดเองเรียกว่า สัญชาตญาณ ถ้าเกิดขึ้นเพราะ การปรับปรุงของมนุษย์ ก็เรียกว่า ภาวิตญาณ ภาวิตะ แปลว่า ถูกกระทำให้มีขึ้นทีหลัง ภาวิตญาณนี้ในสัตว์ไม่มี มนุษย์จึงแตกต่างจากสัตว์ตรงที่มนุษย์มี ภาวิตญาณ ญาณที่สามารถอบรมให้เจริญมากขึ้นเรื่อยๆไป³⁶

ญาณที่ใดกล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นลักษณะของความรู้ที่เกิดขึ้น ในรูปของการหยั่งรู้ เกิดความรู้ด้วยการเจริญญาณของตนเอง เป็นความรู้ที่มองเห็น สภาพของสิ่งต่างๆ เป็นญาณที่ต้องเจริญขึ้น หรือ มองเห็นสภาวะเป็นขั้นตอนจนกระทั่ง บรรลุมรรค ผล หรือนิพพาน ดังที่สุชีพ ปุณฺณานุภาพ กล่าวถึงญาณ หรือ ปัญญา 73ประการ

³⁶ พุทธทาสภิกขุ. เมื่อธรรมครองโลก. (กรุงเทพฯ . หจก.การพิมพ์ พระนคร, 2523), หน้า 32-35.

เป็นการเจริญญาณของพระสาวกทั่วไป 67 ข้อ หมายความว่า พระสาวกโดยทั่วไปสามารถเจริญญาณได้ 67 ข้อเท่านั้น อีก 6 ข้อ เป็นญาณที่จะเกิดเฉพาะแต่พระพุทธร่องค์เท่านั้น

พระโสภณคณาภรณ์ กล่าวถึงญาณในลักษณะของหสพหุญาณ ซึ่งเป็นญาณที่เกิดขึ้นเฉพาะพระพุทธร่องค์ ส่วนสมัค บุรพาส กล่าวถึงญาณในลักษณะที่เป็นวิปัสสนาญาณ หมายถึง ความรู้ที่เจริญขึ้นโดยวิปัสสนา เป็นขั้นตอนของการเจริญญาณจนกระทั่งบรรลุ มรรค ผล นิพพาน

เห็นได้ว่า ญาณในความหมายเหล่านี้เป็นญาณ หรือ ความรู้ซึ่งบุคคลธรรมดา ยากที่จะเข้าถึง หรือ เป็นความรู้ที่ไม่สามารถเกิดขึ้นแก่บุคคลธรรมดา

ญาณที่สามารถอธิบาย หรือ เกี่ยวข้องกับบุคคลโดยทั่วไปน่าจะเป็นญาณ หรือ ความรู้ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่กล่าวถึงความรู้ของคนเราแบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ สัญชาตญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็นความรู้ที่ติดมากับรูปที่มีจิตประกอบ และ ภาวิตญาณ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นทีหลัง เกิดขึ้นเพราะการปรับปรุงของมนุษย์ และสามารถอบรมให้เจริญขึ้นได้ หมายถึง สติปัญญา

มนุษย์เกิดความรู้ด้วย ทิฐิ

พระโสภณคณาภรณ์ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ ทิฐิ ว่า

ทิฐิ โดยความหมายจริงแล้ว เราตีความถึงเหมือนกับทฤษฎี ทฤษฎีเป็นภาษาลิ้นสกฤต ทิฐิเป็นภาษาบาลี โดยความหมายก็หมายถึงความเห็นเท่านั้นเอง แต่ว่าโดยปกติถ้าเรานำมาใช้ คำว่า ทิฐิกลายๆมักจะถือเป็นลักษณะของความเห็นในทางที่ผิด หรือ ความริ้น เช่นว่า ทิฐิคาหะ ความยึดถือด้วยอำนาจของทิฐิ เช่น ยึดถือว่ามีตัวตน หรืออย่างผู้หลักผู้ใหญ่ที่เขาใจว่าตัวสำคัญมาก ถ้าตัวเขาตายไปแล้วประเทศชาติก็จะล่มจม นั่นบางทีต้องโง่งออายุเพราะกลัวว่าถ้าตัวไม่โคเป็นประเทศชาติจะล่มจม ต้องโง่งอเสียหน่อยอะไรต่ออะไรนี่เป็นทิฐิอย่างหนึ่ง ยึดถือคล้ายๆกับยึดถืออดีตอีกอย่างหนึ่ง ทิฐิ คือความเห็นที่ผิดจากหลักความเป็นจริง³⁷

นอกจากนี้ท่านยังได้กล่าวถึง ทิฐิ ในพุทธศาสนาปริทรรศน์ ความว่า

ทิฐิ โดยปกติแปลว่าความเห็น แต่ในที่นี้ท่านหมายเอาความเห็นผิดเป็นอหยาตัย ซึ่งเกิดขึ้นเพราะมีความเห็นผิดเป็นอหยาตัย³⁸ และ "ทิฐิ ความเห็นผิด อันมีสภาวะเป็นความยึดมั่นโดยขาดปัญญา มีความเห็นผิดจากความจริง ถือผิดไม่ต้องการพบเห็นพระอรหันต์"³⁹

³⁷ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ). ข้อข้องใจผู้ไฝ่ธรรม. (กรุงเทพฯ . หจก.สีวพร, 2525), หน้า 20.

³⁸ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ). พุทธศาสนาปริทรรศน์. (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2522), หน้า 275.

³⁹ พระโสภณคณาภรณ์. พุทธศาสนาปริทัศน์.

คำว่า "ทฤษฎี" และ "ทิฎฐิ" โดยความหมายของคำแล้ว เป็นคำเดียวกัน โดยหมายความว่า ความเห็น ความเห็น (ทฤษฎี หรือ ทิฎฐิ) ตามทัศนะของพระโสภณคณาภรณ์ เป็นความเห็นในทางที่ผิด เป็นความยึดมั่นโดยขาดปัญญา เป็นความเห็นที่ผิดไปจากความเป็นจริง

แสง จันทร์งาม กล่าวถึงลักษณะของทิฎฐิในความหมายที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับคัมภีร์กับค่าน ญาณวิทยา โดยท่านได้ให้คำอธิบายว่า

ความเห็นที่เรียกว่า ทิฎฐิ นี้ เป็นความเห็นความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อแบบธรรมคาสัมมัญญ เป็นความเห็นที่บุคคลสามารถจะมีได้ โดยอาศัยการฟัง การอ่าน การสนทนา การพิจารณาไตรตรอง ความเห็นชอบในระดับทิฎฐินี้ อาจจะทำจิตความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) และ โมหะ ความหลงไหลมัวเมาได้ แต่กำจัดอนุสัยอันละเอียดคืออวิชชายังไม่ได้ แม้คนที่มีสัมมาทิฎฐิแล้ว ยังมีอวิชชา แต่ความเห็นในระดับทิฎฐิก็มีความสำคัญเพราะเป็นแรงชักนำให้คนเกิดกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เพราะตามปกติคนย่อมกระทำอะไรต่างๆตามความเห็น ถ้าเห็นถูกเรื่องที่เกิดจิตคิด กิจที่กายทำ คำที่ปากพูดก็ถูกไปหมด ตรงกันข้าม ถ้ามีความเห็นผิด กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็พลอยผิดไปด้วย⁴⁰

จะเห็นว่า ทิฎฐิ ตามความอธิบายของแสง จันทร์งาม กล่าวถึง ทิฎฐิในลักษณะที่เป็นความคิดเห็นเพียงด้านเดียว เป็นความเห็นในความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ ที่บุคคลสามารถจะมีได้ด้วย การอ่าน การฟัง การสนทนา และการพิจารณาอย่างไตรตรอง

⁴⁰ แสง จันทร์งาม. พุทธศาสนวิทยา. (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์เจริญรัตน์, 2512), หน้า 315-316.

ทฤษฎี ที่เห็นเป็นความเห็นผิดคือ มิจลาทฤษฎี และทฤษฎีที่เห็นชอบคือ สัมมาทฤษฎี

ทฤษฎี ตามนัยของแสง จันทร่างมจึงเป็นทฤษฎีที่สัมพันธ์สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ เกี่ยวข้องโดยตรงและสัมพันธ์กับญาณวิทยา

ญาณวิทยา ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี จึง หมายถึง

1. มนุษย์เกิดความรู้ด้วย สัญญา อันหมายถึง ความจำได้ การกำหนด หมายรู้อะไรสิ่งหนึ่ง รวมความถึงการสังเกต และสัมผัส เป็นตัวการสำคัญในการสร้างความจำและเป็นวัตถุประสงค์ของความคิดอันสำคัญต่อกระบวนการการเรียนรู้

2. มนุษย์เกิดความรู้ด้วยญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นในรูปแบบของการหยั่งรู้ การเจริญวิปัสสนาตามลำดับขั้น เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ตนเองในขณะที่เจริญญาณตามขั้นต่างๆ และ

ญาณ ที่เกิดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ คือ สัญชาตญาณ

ญาณ ที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของมนุษย์ เกิดขึ้นภายหลังและสามารถเรียนรู้หรืออบรมจนกระทั่งเจริญขึ้นเรื่อยๆ

3. มนุษย์เกิดความรู้ด้วยทฤษฎี ความเห็นในความเข้าใจ ความเชื่อ ในความรู้ที่บุคคลหนึ่งจะมีได้ด้วยการฟัง การอ่าน การสนทนา และการพิจารณา คริตรอง เป็นต้น

คุณวิทยา ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

คุณวิทยา (Axiology) เป็นการศึกษาแนวความคิด ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับสิ่งที่ดีงาม เป็นการศึกษาความดี ความงาม จริยะ และสุนทรียะ ดังที่กล่าวแล้ว การศึกษาค้นคุณวิทยาของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ผู้วิจัย จะศึกษาเฉพาะด้านความดีเท่านั้น

ความดี ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ท่านได้กล่าวถึงความดีไว้ในหนังสือจริยธรรมศึกษา ว่า "ความดีที่แท้จริงนั้น ควรจะต้องปราศจาก โลกะ โทสะ และโมหะ โดยสิ้นเชิง"⁴¹

ในหนังสือ สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ท่านได้กล่าวถึง ความดี ว่า "ความดีที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็นสภาพความรู้สึกหรือการกระทำที่ปราศจาก โลกะ โทสะ และโมหะ และ การปราศจากโลกะ โทสะ และโมหะ นี้แหละเป็นเครื่องวัดได้ว่า สิ่งใดดีหรือไม่ดี หรือ อะไรเป็นความดีหรือความไม่ดี"⁴²

หนังสือเรื่อง สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติและผลงานของท่านเล่มสำคัญและปัจจุบัน ได้เสนอข้อเขียนเกี่ยวกับความดี มีใจความตอนหนึ่งว่า "การกระทำความดีนั้น ก็ได้แก่การกระทำที่ไม่เจือปนด้วย ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิดนั่นเอง"⁴³

⁴¹สาโรช บัวศรี. จริยธรรมศึกษา. (กรุงเทพฯ . ไทยวัฒนาพานิช. 2528), หน้า 16.

⁴²สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย. สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2529), หน้า 57.

⁴³มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล. (กรุงเทพฯ . มิตรสัมพันธ์กราฟิเคอาร์ท, 2531), หน้า 214.

ความดี ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี หอสรุปได้ว่า เป็นสภาพความรู้สึกและการกระทำที่ปราศจาก โลกะ โทสะ และโมหะ

การกล่าวถึงเรื่องความดีตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ตามที่เสนอมานั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาและสำรวจข้อมูลเรื่องความดีจากเอกสารทั้ง 3 เล่ม ดังกล่าว ปรากฏว่า เป็นข้อเขียนที่มีใจความเนื้อหาคล้ายกันมาก เป็นการ พิมพ์ เสนอจากฉบับเดียวกัน เอกสารฉบับแรก (จริยธรรมศึกษา) เป็นหนังสือที่ท่านเสนอ แนวคิดและงานเขียนเอง แต่เอกสารฉบับที่ 2 และ 3 ดังกล่าว เป็นการนำข้อความเดิมมาเสนอ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ถึงแม้จะเป็นการนำข้อความเดิมมาเสนอ ก็เป็นข้อมูลที่มีความเชื่อถือได้ เพราะเป็นเอกสารที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบวันเกิดของท่านทั้งสองครั้ง โดยเฉพาะเอกสารฉบับที่ 3 (ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล) เป็นการรวบรวมข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์และเอกสารสำคัญๆ ของท่านโดยได้รับความอนุเคราะห์จากท่าน ทั้งที่คณะบรรณาธิการได้กล่าวว่า

หนังสือ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล เล่มนี้ มีขีดมุ่งหวังให้เป็นตำราด้วยวิธีการเขียนแบบวิชาการ แต่เป็นการเขียนแบบสนทนาเล่าสู่กันฟังระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ทำให้มีความรู้สึกเหมือนผู้อ่านได้รวมในเหตุการณ์และประวัติศาสตร์ช่วงนั้นๆ ด้วย ขณะเดียวกันก็ได้ อรรถรสจากการบอกเล่าของท่านอาจารย์" และ "ในส่วนของการค้นคว้าเอกสารต่างๆ เพื่อประกอบคำบรรยาย เอกสารบางแผนกระดาษเหลือองกรอบด้วยกาลเวลา เพียงแต่ถูกมือสัมผัสก็แทบจะหลุดคิดมือมาเสียแล้ว⁴⁴

⁴⁴ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล. (กรุงเทพฯ . มิตรสัมพันธ์กราฟิการ์ต, 2531), หน้า 253.

ดังนั้นการกล่าวถึงเรื่องความดีตามแนวคิดของท่านดังกล่าวนั้น ถึงแม้ว่าจะมีข้อมูลมาจากฉบับเดียวกัน การพิมพ์ ฉบับที่ 2 และ 3 นั้น จึงเป็นการเขียน หรือย้ำแนวความคิดเดิมของท่าน

เกี่ยวกับ โลกะ โทสะ และโมหะนั้น เป็นพุทธธรรมที่รวมเรียกว่า อกุศลมูล ซึ่งกล่าวว่าเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งมวล ป็น มุฑุกันต์ กล่าวถึง อกุศลมูล ว่า

อกุศลมูล คือ กิเลสที่เป็นรากเหง้าของความชั่วร้าย พระพุทธองค์ตรัสไว้ 3 อย่าง คือ

1. โลกะ ความอยากได้ในทางทุจริต
2. โทสะ ความคิดประทุษร้ายคนอื่น
3. โมหะ ความหลงไม่รู้อริ

โลกะ โทสะ โมหะ สามอย่างนี้เรียกว่า อกุศลมูล เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้จิตคัดสินใจทำความชั่วร้ายต่างๆ⁴⁵

กรับ ปาลิต อธิบายถึง อกุศลมูล ไว้ว่า

รากเหง้าของอกุศล เรียกว่า อกุศลมูล มี 3 อย่างคือ โลกะ อยากได้ 1
โทสะ คิดระทุษร้ายเขา 1 โมหะ หลงไม่รู้อริ 1

เมื่อ อกุศลเหล่านี้ 1-2-3 กิเลสมีอยู่แล้ว อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนี้ควรละเสีย⁴⁶

⁴⁵ ป็น มุฑุกันต์. พุทธศาสตร์ ภาค 2. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 218-219.

⁴⁶ กรับ ปาลิต. ธรรมวิภาคบรรยาย ปริเฉทที่ 1. (กรุงเทพฯ . อักษรนิติ, 2472), หน้า 49.

รวมความแล้ว อกุศลมูล คือ รากเหง้าของกิเลสทั้งมวล เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดความชั่วร้ายต่างๆ เพราะเหตุจากอกุศลมูลความชั่วร้ายต่างๆ จึงเกิดขึ้น อกุศลมูล มี 3 อย่าง คือ

1. โลภะ
2. โทสะ
3. โมหะ

1. โลภะ ความอยากได้ในทางทุจริต
 กรับ ปาลิต อธิบายถึง โลภะ ว่า

คนผู้โลภแล้ว ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์ในทางไม่เป็นธรรม ทำโจรกรรม บาง อุดหนุนโจรกรรม คือรับซื้อของโจรบ้าง รับสินบนบ้าง หาเลี้ยงชีพในทางหลอกลวงเขາบาง ผู้มีก้ำหนักกลายยอมแสวงหากามคุณในทางผิด ถึงทำกาเมสุมิจจาจารกัใด ที่เป็นผู้ตระหนัวย่อมไม่อยากให้อ่อนมีเทียมตน หวงแทนทรัพย์อย่างเห็นชวแนนมเห็นวาสัมควรหรือจำเป็นก็ไมกลาสละ ที่เป็นคนมักอัสสาเห็นคนอ่อนเกินหน้าตน อัดทนอยู่ไม่โดยยอมทุรนทุรายจนถึง คิตัตตรอนเซ⁴⁷

ป็น มุทุกันต์ ได้ให้ความอธิบายเกี่ยวกับความโลภ หรือ โลภะ โดย
 โดยสรุปได้ว่า

---

⁴⁷กรับ ปาลิต. ธรรมวิภาคบรรยาย ปริเฉทที่ 1. (กรุงเทพฯ .
 อักษรนิติ, 2472), หน้า 50.

โลภะ ความอยากได้โดยวิธีทุจริต เรื่องของเรื่องก็คือ อยาคนั้นเอง แต่เป็นความอยากอย่างแรงจนต้องคิดหาวิธีผิดๆ เช่น โกงเอา คูเอา ปล้นเอา ลักเอา และทำความผิดชั่วร้ายอื่นๆ เพราะอยาก ความอยาก ของมนุษย์แบ่งเป็น

รติ - ความชอบ

อิจฉา - ความอยาก

มหิจฉา - ความอยากใหญ่

ปาปิฉา - ความอยากได้โดยวิธีเลว

โลภะ - ความอยากได้โดยวิธีทุจริต

อภิชญา - ความเพ่งเล็ง

อภิชญาวิสมโลก - ความโลภลุ่มๆกอนๆด้วยอำนาจความเพ่งเล็ง

โลภะที่เป็นภัยคือโลภะตั้งแต่มหิจฉา ขึ้นมา⁴⁸

และในเรื่องเดียวกัน ปิ่น มุทุกันต์ ยังได้กล่าวถึง โลภะ อีกว่า

โลภะ จึงเป็นความอยากได้ในทางทุจริตเท่านั้น หมายถึงความอยาก เติมนั่นเอง มันกำเริบขึ้นจนกระทั่งกลายเป็นคิดหาสิ่งที่ดีที่ตนอยากได้ในทาง ทุจริต คือวิธีที่ผิดศีลธรรม ความอยากได้ที่เป็นโลภะนั้นจะต้องแทรกทุจริต อยู่ใ้ความอยากนั้นด้วยเสมอ ถ้าไม่คิดจะทำในทางทุจริตแล้ว ก็ไม่จัด เป็นโลภะ⁴⁹

⁴⁸ ปิ่น มุทุกันต์. พุทธศาสตร์ ภาค 2. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, 2507), หน้า 230-257.

⁴⁹ ปิ่น มุทุกันต์. อ่างแล้ว, หน้า 230 - 257.

ในทางจิต หรือจิตที่ประกอบด้วยโลภะนั้น วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี ได้กล่าวไว้ใน โลกมูลจิต ว่า

โลกมูลจิต เป็นจิตที่สร้างเหตุโลก คือ ความอยากได้หรือความปรารถนา ในอารมณ์ที่น่ายินดีพอใจ เมื่อสร้างเหตุขึ้นแล้วผลย่อมจะต้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุนั้นเป็นธรรมดา⁵⁰

และท่านยังได้กล่าวถึงผลของ โลกมูลจิต ต่อไปอีกว่า

ผลที่เกิดจากโลกมูลจิตนั้นท่านแสดงว่า สมัยใดมนุษย์มีสันดานมากไปด้วย ความโลภ สมัยนั้นย่อมเกิด ทุพพิภพบุตรชาย คืออันตรายที่เกิดจากการ แร่นแค้น ขว้ายากหมากแพง เป็นเหตุให้ความหิวโหยอดอยากเขาคูรอบงำ จนพากันล้มตายเป็นอันมาก สรรพทุกข์ต่างๆจะปรากฏแก่มหาชนอย่างหาประมาณมิได้⁵¹

---

⁵⁰ วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ. (กรุงเทพฯ . อักษรธเนศวรการพิมพ์, 2527), หน้า 32.

⁵¹ วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี. อ่างแล้ว, หน้า 32.

2. โทสะ ความคิดประทุษร้ายคนอื่น

ปิ่น มุทุกันต์ ให้ความหมายของ โทสะว่า

โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย ได้แก่ การคิดทำลายคิดล้างผลาญ คิดให้เขาเสียหาย คิดจะมา คิดใส่ร้ายป้ายสี โห่เสียงคน คำวาประทุษร้ายตามความหมายทางธรรมะคือความคิดที่จะทำให้อันอื่นเสียหายทุกอย่าง เช่น โห่เจ็บใจ, โห่อาย, โห่ขายหน้า, โห่ช่วยการ

โทสะ ประกอบด้วยชั้นต่างๆลำดับจากน้อยไปสู่มาก ดังนี้

พยาบาท - ความผูกใจเจ็บ, ความผูกใจแค้นแค้น

โทสะ - การคิดประทุษร้าย

โกรธะ - อากาเรือกตาคาลเนื่องจากความขัดใจ

ปฏิฆะ - ความขัดใจเนื่องจากความไม่ชอบ

อรติ - ความไม่พอใจไม่ชอบ ⁵²

พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร) ได้กล่าวถึงบุคคลที่ประกอบด้วย โทสะจริต ว่า

โดยความเป็นไปแห่งธรรม มนุษย์ชายหญิงซึ่งเป็นผู้มีโทสะจริต ตามธรรมคาย่อมเป็นผู้มีจิตใจดำประกอบด้วยธรรมอันเลวดังต่อไปนี้คือ

โกรธะ - เป็นคนโกรธง่าย

อุปนาหะ - เป็นคนผูกโกรธ ผูกอาฆาต

มักขะ - เป็นคนมักลบลบลูกคุณทาน พุติโทษทั้งกันอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นคน

แสร้ง

ปวาสะ - เป็นคนอวดดีตีตนเทียมทานอยู่เสมอไม่เห็นความสำคัญ

ของใคร

อิสสา - เป็นคนมีจิตใจน่ารัง มักริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่น

ที่ดีกว่าตนหรือเสมอตน

มัจฉริยะ - เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มักเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น

อย่างช้าเกลียด ⁵³

⁵²ปิ่น มุทุกันต์. พุทธศาสตร์ ภาค 2. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 311-326.

⁵³พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร). วิมุตติรัตนมาลี. (กรุงเทพฯ. อักษรบัณฑิต, 2517), หน้า 53-54.

วรรณสิทธิ์ ไทหะเสวี อธิบายเกี่ยวกับจิตที่ประกอบด้วยโทสะ ว่า

โทสมูลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะมีโทสะเป็นเหตุ ความไม่ปรารถนา
อารมณ์นั้นๆ ย่อมมีโทสะเป็นตัวนำหรือเป็นเหตุ โทสะเป็นเจตสิกธรรม
ที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความเสียใจ ความมกัลลกลุ่ม
รำคาญใจและความกลัว

จิตที่ถูกโทสะเจตสิกครอบงำนั้น ย่อมเป็นจิตประทุษร้ายอารมณ์ เพราะ
ธรรมชาติของ โทสเจตสิกมีคุณลักษณะ 4 ประการคือ

จิตกิลกุชโล มีความหมยาบกระตางเป็นลักษณะ
นิสฺสยาทาหารโส มีการทำให้จิตใจตนและผู้อื่นหมกไหม้เป็นกิจ
ทุสนปฺจฺจุปฺภุสฺสาโน มีการประทุษร้ายอารมณ์เป็นอาการปรากฏ
อาฆาตวตฺตฺตฺปฺภุสฺสาโน มีอาฆาตวัตถุเป็นเหตุไกล⁵⁴

⁵⁴ วรรณสิทธิ์ ไทหะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมกัลลสังคหะ.

(กรุงเทพฯ . อักษรเนศวรการพิมพ์, 2527), หน้า 33.

3. โมหะ ความหลงไม่รู้จริง

โหมะ คือ ความหลงไม่รู้จริง อธิบายว่า ความเขลา ความมึนงงนอนธการ หรือ ความโง่เขลาเบาปัญญา ความไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี⁵⁵

โหมะ เป็นเรื่องของความไม่รู้ หรือ ความไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี อาจหมายถึง ความว่า โหมะคือจุดที่จิตคิดทำอะไรโดยปราศจากความรู้นิรันดร นอกจากนั้นยังอาจหมายถึง การไม่ใช้ความรู้ จิตจะมีความรู้หรือไม่มีก็ตามไม่ใช้ปัญหาสำคัญ สำคัญอยู่ที่ว่าจิตใช้ความรู้หรือไม่เท่านั้น แม้จะจำเรียนมีความรู้จบพระไตรปิฎกก็ตามทำอะไรโดยไม่ใช้ความรู้ก็เรียกว่า ทำด้วยโหมะ การทำงานของจิตโดยปราศจากความรู้ เรียกว่า ทำด้วยโหมะ⁵⁶

เกี่ยวกับจิตที่เป็นโหมะนี้ วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี กล่าวว่า

โหมมูลจิต เป็นจิตที่โหม จิตที่หลงไปจากรูป-นามตามความเป็นจริง หรือจิตที่ไม่สามารถรู้เหตุผลไปตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมใด กล่าวคือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยที่โหมเจตสิกเป็นประธาน หรือ เป็นมูลเหตุ ธรรมชาติของโหมเจตสิกมี 4 ประการ คือ

1. อัญญาตลกฺขโณ มีความไม่รู้หรือริยสัง เป็นลักษณะ
2. อรฺมณฺณสฺสภาวะจฺฉาปนโรโส มีชารปกบิบัติไวซึ่งสภาวะแห่งอารมณ์เป็นกิจ
3. อนธการปจฺจุปฺภุสฺสาโน มีความมึนงงเป็นผล
4. อโยนิโสมนสิการปทฺฐุสฺสาโน มีการไม่ได้พิจารณาอารมณ์นั้นๆด้วยดีเป็นเหตุไกล⁵⁷

⁵⁵ ปิ่น มุทุกันต์. พุทธศาสตร์ ภาค 2. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 353.

⁵⁶ ปิ่น มุทุกันต์. อ่างแล้ว, หน้า 357.

⁵⁷ วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคณ. (กรุงเทพฯ . อักษรเนศวรการพิมพ์, 2527), หน้า 37.

บุคคลที่มีจิตเป็นโมหะ หรือ โมหะมูลจิต ย่อมเป็นบุคคลที่มีจิตใจประกอย
ด้วยธรรมอันเลว ดังนี้

- "ถิ่นมิตร - มีจิตใจปราศจากความเข้มแข็ง ท้อแท้ หลง
 กุกกู่จะ - มีความรำคาญเกิดขึ้นในใจบ่อยๆ
 วิจิกิจฉา - มีความเล็งเล่งส่ายในทุกกรณี มักเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ
 อาทานลาหิตา - มีการยึดมั่นถือมั่นโดยปราศจากเหตุผล
 ทบุปฏิบัติสุสคฺคิตา - เป็นคนเปลืองความเห็นอันชั่วร้ายได้ยาก เป็นคน
 หัวดีหัวร้อน"¹

อกุศลมูลทั้งที่ได้อธิบายมาพอเป็นสังเขปนี้เป็นแนวคิดด้าน คุณวิทยา ของ
 ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัณฑิต ซึ่งเกี่ยวกับ ความดี ในความหมายของท่าน
 ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัณฑิต ความดี คือ สภาพความรู้สึกรู้สึกรกระทำ
 ที่ปราศจาก อกุศลมูล

อกุศลมูล คือรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง เป็นตัวการสำคัญที่จะก่อให้เกิด
 ความชั่วร้ายอื่นๆหรือเป็นตัวการที่จะก่อให้เกิดกิเลสอื่นทั้งมวล อันได้แก่ โภคะ
 โทสะ และโมหะ

องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี

องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรีที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นการสรุปตีความจากผลงานของท่านที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาการศึกษา นอกจากนี้ยังจะได้กล่าวถึงความหมายของหัวข้อพุทธปรัชญาตามที่ท่านกล่าวถึงในบางหัวข้อพอเป็นสังเขปเพื่อความเข้าใจที่ตรงกับผู้วิจัย

การวิเคราะห์องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี นี้ จะทำการวิเคราะห์ตามหัวข้อต่อไปนี้คือ

1. ความหมายของการศึกษา
2. ความมุ่งหมายของการศึกษา
3. นโยบายการศึกษา
4. วิธีสอน

1. ความหมายของการศึกษา

งานเขียนเรื่อง ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย ท่านศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี กล่าวถึงความหมายของการศึกษาว่า

การศึกษาคือการงอกงามของชั้นรู้ทั้ง 5 ถ้าจะถามต่อไปอีกว่า งอกงามไปทำไมกัน ก็ตอบได้ว่า เพื่อว่าอกุศลมูลของแต่ละคนจะได้เบาบางลง⁵⁸

⁵⁸ สำโรช บัวศรี. "ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย" มิตรครู.

จากงานเขียนเรื่อง คตินิยมและแนวทางการศึกษาของไทยในอนาคต เช่นเดียวกับที่ท่านกล่าวถึงการศึกษาว่า "การศึกษาคือการพัฒนาของชั้น 5"⁵⁹

การบรรยายเกี่ยวกับ ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์แนวใหม่ของการศึกษาไทย ท่านได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า "การศึกษา คือ การพัฒนาชั้น 5 ซึ่งมีลักษณะไม่ได้อยู่ขึ้น มีอกุศลมูลอยู่นั้น เพื่อว่าอกุศลมูลจะลดลงน้อยถอยลงไป"⁶⁰

การอภิปรายเรื่อง ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี ท่านก็ยังกล่าวถึงความหมายของการศึกษา ว่า

เพราะฉะนั้น การศึกษาตามความหมายในนัยยะทางพุทธศาสนาคือ การพัฒนาชั้น 5 ของเรา ทั้งร่างกายและจิตใจ คือ การพัฒนารูปและวิญญาณของเรา เพื่อว่าอกุศลมูล ความโลภ โกรธ หลง จะโคลดน้อยถอยลงไปเสียบาง⁶¹

นอกจากนี้ งานเขียนเรื่อง ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ท่านให้ความหมายของการศึกษาไว้อย่างชัดเจน ว่า

การศึกษา คือ การพัฒนาขึ้นมาในทางที่พึงประสงค์ หรือพูดให้ชัดลงไปอีกก็คือ การศึกษา คือ การพัฒนาชั้น 5 เพื่อว่า โลภะ โทสะ โมหะ จะโคลดน้อยถอยไป หรือว่าหมดไปในที่สุดและโคจรบรรลุชีวิตที่ดี⁶²

⁵⁹ สาโรช บัวศรี. คตินิยมและแนวทางการศึกษาของไทยในอนาคต หน้า 65.

⁶⁰ สาโรช บัวศรี. ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวใหม่ของการศึกษาไทย. (กรุงเทพฯ . เจริญวิทย์การพิมพ์, 2528), หน้า 52.

⁶¹ สาโรช บัวศรี, ก่อ สวัสดิพานิชย์. ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี. (กรุงเทพฯ . เจริญวิทย์การพิมพ์,), หน้า 69.

⁶² สาโรช บัวศรี. ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กราฟิเคอาร์ท, 2526), หน้า 12.

จากผลงานของท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีที่กล่าวถึงความหมายของการศึกษาดังที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ความหมายของการศึกษาตามแนวคิดของท่านทางพุทธปรัชญาการศึกษาคือ การพัฒนาขั้น 5 มีอยู่เพียงข้อความเดียว(ในเรื่องข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย)ที่ท่านใช้คำพูดว่า การศึกษาเป็นการรอกงามของขั้น 5 แต่เมื่อทำความเข้าใจแล้ว การรอกงามในความหมายของท่านก็คือ การพัฒนานั้นเอง

ทำไมจึงต้องพัฒนาขั้นห้า

อันดับแรกต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการศึกษา เราจัดการศึกษาเพื่อใคร คำตอบก็คือจัดการศึกษาเพื่อมนุษย์หรือคน ดังนั้นจึงต้องวิเคราะห์ต่อไปว่าคน หรือมนุษย์ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีเป็นอย่างไร

คน ตามแนวพุทธศาสตร์ถือว่า คนประกอบด้วยสิ่งสองประการ คือ

1. รูป ไตแก่ ร่างกาย
2. นาม ไตแก่ เวทนา (ความรู้สึกลึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิด) และวิญญาณ (ความรู้) หรืออาจจะพูดได้ว่า คน - รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือรวมเรียกว่า ขั้น 5 ⁶³

คน ตามนัยนี้คือ รูปและนาม หรือ คนประกอบด้วย ขั้น 5

---

⁶³สาโรช บัวศรี. ธรรมจริยา. (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2526), หน้า 36.

บทความเรื่อง แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่าย
เถรวาท ท่านได้กล่าวถึงมนุษย์ว่า

มนุษย์ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตามที่พระ
พุทธเจ้าทรงสอนไว้ พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ดีเป็นจุดเริ่มต้น ถาถิถอยาง
งายๆ รูปก็คือ ร่างกาย เวณาก็คือ ความรู้สึก สังขารก็คือ นิสัย ความ
รู้สึกผิดชอบชั่วดี วิญญาณก็คือ ความรู้⁶⁴

สรุปได้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็คือ ชั้นที่ 5 ดังนั้นมนุษย์ใน
ข้อความนี้จึงประกอบด้วย ชั้นที่ 5

ในปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช
บัวศรีให้คำอธิบายเกี่ยวกับมนุษย์ ว่า

มนุษย์ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวม
5 ประการ เรียกว่า เบ็ญจขันธ์ หังหาประการนี้ยอมแยกกันไม่ออก
รวมอยู่เป็นกระบวนการเดียวกัน⁶⁵

คำกล่าวเกี่ยวกับ มนุษย์ หรือ คน ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.
สาโรช บัวศรีตั้งที่อ้างมา มนุษย์ ประกอบด้วย ชั้นที่ 5 หรือ เบ็ญจขันธ์ อันได้แก่
รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังนั้นการศึกษาที่ว่าคือ การพัฒนาชั้นที่ 5

⁶⁴สาโรช บัวศรี. "แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาท" แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย เล่ม 1. (คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร), หน้า 7.

⁶⁵สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์
ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กราฟิเคอาร์ท, 2526), หน้า 11.

ก็คือ การศึกษาคือการพัฒนามนุษย์ หรือ คนนั่นเอง เพราะเหตุที่ว่า ชั้น 5 เป็น ส่วนประกอบของมนุษย์ การศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนามนุษย์ ก็หมายความว่า การศึกษาก็จัดขึ้นเพื่อพัฒนาชั้น 5 ด้วย

เกี่ยวกับเรื่อง ชั้น 5 ได้มีผู้ให้คำอธิบาย ความหมายหลายท่าน ผู้วิจัย จึงขอยกคำอธิบายของบางท่านเพื่อให้เข้าใจในชั้น 5 พอสมควร

พร รัตนสุวรรณ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับชั้น 5 ว่า

"ตามหลักพระพุทธศาสนาแบ่งชีวิตของเราออกเป็น 5 ส่วน หรือ 5 ชั้น คือเป็นรูปธรรมกองหนึ่ง และนามธรรมกองหนึ่ง หรือพูดอีกอย่างว่าเป็นพวกกายกองหนึ่งและเป็นพวกใจกองหนึ่ง พวกใจยังแบ่งเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเป็น 5 กอง หรือ 5 ชั้น และเรียกว่า เบญจชั้น คือ

1. พวกกาย หมายถึงอวัยวะต่างๆทุกๆส่วนที่รวมขึ้นเป็นร่างกาย หรือวัตถุธาตุทุกชนิดที่รวมเป็นส่วนประกอบของร่างกาย ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า รูปชั้น

2. พวกเวทนา เวทนาแปลว่า ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หรือเฉยๆ เกิดขึ้นได้ 2 ทางคือ ทางกายและทางใจ

เวทนาทางกาย ได้แก่ ความรู้สึกสุขทุกข์ที่เกิดทางกาย เช่น เจ็บปวด เมื่อย เย็นสบาย อ่อน นุ่มนิ่ม เป็นต้น

เวทนาทางใจ ได้แก่ ความรู้สึกสุข,ทุกข์ทางใจ เช่น เสียใจ ดีใจ ราเริง คับแค้นใจ เป็นต้น

3. พวกสัญญา สัญญาแปลว่า ความจำ ความสังเกตหรือกำหนด หมายถึงอะไรเพื่อจะให้อำนาจ สัญญาหมายความแต่เพียงว่า ถ้าอะไรผ่านหูผ่านตาหรือสัมผัสกับประสาทอะไรก็ตาม กริยาที่จิตหรือประสาทรับรู้ไว้ หรือสังเกตได้ว่าเป็นอะไร เพียงเท่านั้นเรียกว่า สัญญา ได้แก่ จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัสทางกาย จำความรู้สึกนึกคิดในใจ จำเรื่องราวต่างๆ

4. พวงสังขาร สังขารในชั้น 5 แปลว่า สิ่งที่ปรุงแต่งและถูกปรุงแต่ง หรือแปลว่า สิ่งที่สร้างสรรคและถูกสร้างสรรค โคนใด ความพอใจ ไม่พอใจ ความเข้าใจ ไม่เข้าใจ ความเชื่อ ไม่เชื่อ เป็นต้น

สังขารในชั้น 5 แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ เป็นกุศลประการหนึ่ง และอกุศลประการหนึ่ง

ตัวอย่างสังขารที่เป็นกุศล เช่น

1. สติสัมปชัญญะ ความรู้สึกผิดชอบ
2. หิริ โอตตัปปะ ความละอายและเกรงกลัวบาป
3. ขันติ โสรัจจะ ความอดทนและความสงบเสงี่ยม
4. พรหมวิหาร 4 เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
5. กุศลมูล 3 ไมโลภ ไมโกรธ ไมหลง

ความรู้สึกนึกคิด หรือความตั้งใจที่เป็นไปตามคุณธรรมเหล่านี้แต่ละอย่าง เรียกว่า สังขารฝ่ายกุศล ย่อมปรุงแต่งสร้างสรรคชีวิตจิตใจให้เป็นที่ไปในทางดี

ตัวอย่างของสังขารที่เป็นอกุศล เช่น

1. อภิชฌาวิสมโลภ ความโลภอยากได้ในทางที่ผิด
2. โทสะ ความคิดประทุษร้ายเขา
3. โกรธะ ความโกรธ
4. อุปหानะ ความผูกโกรธไว้
5. อัสสา ความริษยา เป็นต้น

ความรู้สึกนึกคิดอันใดที่เป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมเหล่านั้นขึ้นมาแต่ละอย่าง เรียกว่า สังขารฝ่ายอกุศล ย่อมปรุงแต่งสร้างสรรคชีวิตจิตใจให้เป็นที่ไปในทางชั่ว

5. พวงวิญญาณ ความรู้สึกที่นอกเหนือจากเวทนา แบ่งเป็น 6 อย่าง

1. จักขุวิญญาณ ความรู้สึกที่ไต่เห็นอะไร
2. โสทวิญญาณ ความรู้สึกไต่ยินอะไร
3. ฉานวิญญาณ ความรู้สึกไต่กลิ่นอะไร
4. ชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกไต่รสอะไร
5. กายวิญญาณ ความรู้สึกสัมผัสทางกาย
6. มโนวิญญาณ ความรู้สึกต่อสิ่งที่หม่อมนึกขึ้นมา⁶⁶

⁶⁶พร รัตนสุวรรณ. พุทธวิทยา เล่ม 1. (กรุงเทพฯ . สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ, 2517), หน้า 155-160.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. อธิบายเรื่องชั้น 5 ว่า

กายกับใจนี้ แบ่งออกเป็น 5 กอง เรียกว่า ชั้น 5 1. รูป 2. เวทนา

3. สัญญา 4. สังขาร 5. วิญญาณ

ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้เรียกว่า รูป
ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข คือ สบายกายสบายใจ หรือเป็นทุกข์
ไม่สบายกายไม่สบายใจ หรือเฉยๆ คือไม่สุขไม่ทุกข์ เรียกว่า เวทนา
ความจำไว้หมายรู้ คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่
เกิดกับใจได้ เรียกว่า สัญญา

เจตสิกธรรม คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ (ความคิด หรือ เรื่องราวที่เรียกว่า
ธรรมะ หรือ ธรรมารมณ์) เป็นส่วนที่เรียกกุศล เป็นส่วนชั่วร้ายเรียกอกุศล
เป็นส่วนกลางๆไม่ดีไม่ชั่ว เรียก อัพยากฤต เรียกว่า สังขาร
ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากกระทบตา เป็นต้น เรียกว่า วิญญาณ⁶⁷

---

⁶⁷วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. นวโกวาท.
(กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520), หน้า 45-46.

แสง จันทร์งาม กล่าวถึง ชั้น 5 ว่า

1. รูปชั้น หมายถึงส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสสาร เช่น หม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ โลหิต ลมตามช่องว่างภายใน ความร้อน ในกาย เป็นต้น
2. เวทนาชั้น ความรู้สึกดีใจ (สุขเวทนา) เสียใจ (ทุกข์เวทนา) และรู้สึกเฉยๆ (อุเบกขาเวทนา)
3. สัญญาชั้น หมายถึงความจำได้ เช่น เมื่อตาเห็นรูปคน จำได้ว่า คนๆ นั้นชื่อ นามสกุลนั้น เป็นต้น
4. สังขารชั้น หมายถึงการคิด ซึ่งเป็นการกระทำทางใจ (มโนกรรม) คิดในทางดี คิดในทางชั่ว และคิดกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว
5. วิญญาณชั้น หมายถึง ความรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เช่น ตาเห็นสีแดงรู้ว่า เป็นสีแดง เป็นต้น⁶⁸

พิฑูรย์ มลิวัลย์ ให้ความหมายและคำอธิบายชั้น 5 ว่า

- ชีวิตนั้นมีส่วนประกอบสำคัญอยู่ 5 ส่วน เรียกว่า เบญจชั้น
1. รูปชั้น คือ ส่วนที่เป็นร่างกาย หรือ รูปวัตถุ อันใดแก่ อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น มือ เท้า แขน ขา ศีรษะ เป็นต้น
  2. เวทนาชั้น ได้แก่ ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นประจำ เช่น รู้สึกทุกข์บ้าง เป็นสุขบ้าง เสียใจบ้าง รู้สึกเฉยๆ บ้าง
  3. สัญญาชั้น ได้แก่ ความจำได้หมายรู้ต่างๆ เช่น จำเสียง จากลิ้น จำรส จำสิ่งสัมผัสต่างๆ ได้ เป็นต้น

⁶⁸ แสง จันทร์งาม. พุทธศาสนวิทยา. (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์เจริญรัตน์ การพิมพ์, 2512), หน้า 137-138.

4. สังขตรขันธ ได้แก่ ความดีความชั่ว หรือบุญบาปต่างๆที่เกิดขึ้นในใจ เป็นตัวแปรที่ปรุงใจให้เป็นไปต่างๆได้ คือ ใจดีบาง ชั่วบาง เป็นต้น

5. วิญญาณขันธ เป็นส่วนประกอบที่เป็นธาตุรับรู้ หรือเป็นตัวรับรู้ อารมณ์ คือ รับรู้รูป รุเสียง รุกลิณ รุรส รุโผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัส) และ รุธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่ผ่านมาจากใจ)⁶⁹

จากคำอธิบายเรื่องขันธ 5 ดังกล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้น สรุปได้ว่าขันธ 5 คือ ส่วนประกอบของมนุษย์ 5 ส่วน ประกอบด้วยรูปธรรมและนามธรรม หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์ คือขันธ 5 ขันธ 5 ประกอบด้วย

1. รูป หมายถึงร่างกาย อวัยวะส่วนต่างๆของร่างกายอันประกอบขึ้นเป็นรูป หรือ กายของมนุษย์
2. เวทนา หมายถึง ความรู้สึก อันได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ และไม่สุข ไม่ทุกข์ (เฉยๆ) ประกอบด้วยเวทนาทางกายและเวทนาทางใจ
3. สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้ในสิ่งต่างๆ ดังรายละเอียดที่กล่าวในเรื่อง ญาณวิทยา ที่เกี่ยวกับเรื่อง สัญญา
4. สังขาร หมายถึง ความคิดที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นไปในทางดี เรียก กุศล เป็นไปในทางชั่ว เรียก อกุศล เป็นการทำงานของใจให้คิดไปในทางที่ดีและทางที่ชั่ว
5. วิญญาณ หมายถึง ความรู้อารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายและอารมณ์ทางใจ

ดังนั้น มนุษย์จึงประกอบด้วยขันธ 5 เป็นสภาวะที่ประกอบขึ้นด้วยรูปธรรม - ร่างกาย ส่วนประกอบต่างๆที่ปรุงแต่งกันขึ้นเป็นมนุษย์นามธรรม - เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

---

⁶⁹ พิชุรีย์ มลิวัลย์. สภาวะธรรมพื้นฐาน. (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์การศาสนา, 2528), หน้า 71-72.

การศึกษา คือ การพัฒนาขั้น 5 จึงหมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา
รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เพื่อที่ว่าอกุศลมูลอันได้แก่ โลภะ โทสะ
และโมหะของมนุษย์จะได้เบาบางลง

การศึกษาตามนัยนี้จึงเป็นการพัฒนามนุษย์ให้ปราศจากความโลภ โกรธ
และความหลง (อกุศลมูล) หรือเพื่อให้ความโลภ โกรธและความหลงน้อยลงมสค
เท่าที่จะทำได้

เกี่ยวกับอกุศลมูลนั้น ผู้วิจัยได้เสนอรายละเอียดของอกุศลมูลไว้ในหัวข้อ
คุณวิथाที่เกี่ยวกับความดีจึงไม่ขอนำมากล่าวอธิบายอีก :

2. ความมุ่งหมายของการศึกษา

ความมุ่งหมายของการศึกษาทางพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี นั้น ท่านกล่าวว่า

โดยนัยของพุทธปรัชญา ความมุ่งหมายของการศึกษาอาจมี 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ความมุ่งหมายประการที่ 1 กล่าวจากความคิดของผู้เรียน (Nature of learner) ก็เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความงอกงามในชั้น 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ทางรูป คือ การพัฒนาในทางกาย อันได้แก่ พลศึกษา

ทางเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ได้แก่การพัฒนาด้านอารมณ์ ด้วยการลดหย่อนผ่อนคลายอารมณ์ที่โทษ และส่งเสริมอารมณ์ในด้านที่ไพเราะหรือทางดี เช่น อารมณ์ในทางสวยงาม เป็นต้น

ความมุ่งหมายประการที่ 2 เป็นการคิดจากลักษณะของสังคม (Nature of Society) เนื่องจากมนุษย์ต้องอยู่ในสังคมและประพฤติธรรมในระดับโลกียะ สังคมนั้นจึงควรเป็นสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข พอสมควรของผู้ประพฤติธรรม ในระดับการศึกษาก็ย่อมมุ่งหมายที่จะพัฒนาสังคมให้สู่จุดหมายนี้ โดยการอบรมคนใหม่มีลักษณะ Socially คือ มีความรู้ความเข้าใจและใช้ปัญญาเกี่ยวกับเกณฑ์ของสังคม มีความร่วมมือกันตลอดจนความเคารพนับถือให้เกียรติซึ่งกันและกัน ในพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงวิธีและหลักเกณฑ์ของการปฏิบัติเรื่องนี้ไว้ชัดเจนใน สาราถียธรรม อปริหานิยธรรม และสัพปุริสธรรม

ความมุ่งหมายประการที่ 3 ต้องการให้ผู้เรียนได้รู้จักคิด ได้รู้จักใช้เหตุผลอยู่เสมอจนเป็นนิสัย ทั้งนี้เพื่อจะได้้นำการรู้จักคิดนี้ไปแก้ปัญหาต่างๆในชีวิต⁷⁰

⁷⁰ สำโรช บัวศรี. "คตินิยมและแนวทางการศึกษาของไทยในอนาคต"

งานเขียนเรื่อง แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่าย
เถรวาท ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของ
การศึกษา สรุปได้ว่า

ความมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวทางสั่งสอนของพระพุทธองค์อาจกำหนด
ได้ตามหัวข้อ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความมุ่งหมายเกี่ยวกับตัวผู้เรียน ผู้เรียนมีร่างกาย ความรู้สึก
ความจำ มีลักษณะของจิตใจอื่นๆและมีความรูปร่างแล้ว และยังมีคามโลภ
โกรธ หลงอยู่อกด้วย ดังนั้นความมุ่งหมายข้อที่ 1 ก็คือ พัฒนาโลก โกรธ
หลงให้ลดลง และพัฒนาความรู้ ความจำ นิสัย และอื่นๆให้เป็นไปในทาง
ที่เหมาะสม

2. ความมุ่งหมายเกี่ยวกับสังคม สังคมของเราเป็นสังคมที่ผู้คน
เคารพนับถือกัน ช่วยเหลือแบ่งปันกัน และนิยมการไขปัญหาเพื่อแก้ปัญหา
ต่างๆในสังคม ซึ่ง สาราณียธรรม 6 อปริหานิยธรรม 7 ไฉรลักษณะ อิทธิบาท 4
ได้กล่าวถึงลักษณะของสังคมดังกล่าว ความมุ่งหมายประการที่ 2 ในการศึกษา
คือ มุ่งให้เป็นพลเมืองดี

3. ความมุ่งหมายเกี่ยวกับลักษณะของการเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน
คิดเป็น มีวิธีการคิดอยู่ในมือ ต้องฝึกไว้ตั้งแต่เป็นนักเรียนให้คิดหลายๆวิธี
เมื่อจบการศึกษาแล้วจะได้เอาวิธีการไปต่อสู้ชีวิตต่อไป

4. ความมุ่งหมายเกี่ยวกับความมรณเณนของชีวิตมนุษย์ทั่วไป คือ เพื่อ
ให้เข้าใจคุณธรรม ศีลธรรม 71

---

71 สาโรช บัวศรี. "แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาท" แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย เล่ม 1. หน้า 9-10.

ความมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพุทธปรัชญาของศาสตราจารย์ ดร. สโรช บัวศรี ดังที่ได้เสนอมานี้ เห็นได้ว่างานเขียนทั้ง 2 เรื่องนี้มีใจความเหมือนกัน อาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดเดียวกัน คือ

ความมุ่งหมายประการที่ 1 ด้านที่เกี่ยวกับตัวผู้เรียน ความมุ่งหมายข้อนี้ มุ่งพัฒนาเกี่ยวกับตัวผู้เรียนในด้าน ร่างกาย ความรู้สึก ความจำ และ อารมณ์ ซึ่ง หมายถึงการพัฒนาขั้น 5 ให้เจริญงอกงามนั่นเอง

ความมุ่งหมายประการที่ 2 เกี่ยวกับด้านสังคม เป็นการศึกษาถึงลักษณะ ของสังคม การอยู่ร่วมกันในสังคม และ การประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้สังคมสงบสุข และ วิธีหรือหลักเกณฑ์ของการปฏิบัติในเรื่องนี้ได้กล่าวไว้ใน สารานียธรรม 6 อปริหานียธรรม 7 และ สัมปรีสีธรรม 7

ความมุ่งหมายประการที่ 3 เกี่ยวกับการเรียนรู้ เป็นความต้องการให้ผู้เรียน ได้รู้จักคิด รู้จักใช้เหตุผลอยู่เสมอ หมายถึง การใช้วิธีการคิดมาเป็นวิธีเรียน เพื่อจะ ได้นำวิธีคิดนี้ไปแก้ปัญหาต่างๆในชีวิตประจำวัน

งานเขียนเรื่อง ปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ศาสตราจารย์ ดร. สโรช บัวศรี ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายประการที่ 4 คือ ความ มุ่งหมายเกี่ยวกับความร่มเย็นของชีวิตมนุษย์ทั่วไป หมายถึง ให้ผู้เรียนได้เข้าใจ คุณธรรม และ ศีลธรรม เพื่อการดำรงชีวิตที่ร่มเย็นเป็นสุข

สำหรับความมุ่งหมายประการที่ 4 นั้น เป็นความมุ่งหมายที่ท่านเสนอเพิ่มเติม และ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ดังที่งานเขียนของท่านในระยะต่อมาได้

กล่าวถึง ความมุ่งหมาย ของการศึกษาในลักษณะของชีวิตที่ร่มเย็น เป็นการศึกษาหรือ
แก้ปัญหาต่างๆของชีวิตจนหมดสิ้น ท่านได้ใช้คำว่า "บูรณาการ"

การอภิปรายเรื่อง ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปีร่วมกับ ดร.ก้อ
สวัสดิพาณิชย์ ท่าน กล่าวถึง "บูรณาการ" ว่า

ความมุ่งหมายของการศึกษาคือ ต้องการให้นิพพาน แต่เราจะให้ไปถึง
นิพพานคงไม่ไหว สิ่งที่ต้องการก็คือ ชีวิตที่ร่มเย็น นี่คือการ
การศึกษา หรือกล่าวได้ว่า คือ บูรณาการ ต้องการบูรณาการชีวิตของเรา
คือปัญหาต่างๆถูกแก้ไขไปเกือบหมด ไม่ว่าปัญหาการเหียง การทหาร
การเศรษฐกิจ การสังคม จิตวิทยา เมื่อแก้ไขเกือบหมดก็จะร่มเย็น นี่เป็น
ความมุ่งหมายของการศึกษา⁷²

การบรรยายเรื่อง ศาสนาสตวรรษตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของ
การศึกษาไทย ท่านอ้างถึง บูรณาการว่า

คำว่า บูรณาการ เราเรียนมาว่า Intergration แล้วก็มาบัญญัติ
เสียหน่อยว่า บูรณาการเท่านั้นเอง คือชีวิตที่ร่มเย็น เนื่องจากปัญหาทั้งปวง
ในชีวิตได้แก้กันไปหมด หรือว่าหมดไปเป็นส่วนมาก⁷³

---

⁷²สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี" วารสาร
การศึกษาแห่งชาติ. 16,4 (เม.ย. - พ.ค. 25) หน้า 70.

⁷³สาโรช บัวศรี. "ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของ
การศึกษาไทย" (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์สารพิมพ์, 2528), หน้า 52-53.

สรุปได้ว่า ความหมายของการศึกษาคือ บุรณาการ หรือชีวิตที่รุ่มเย็น
ด้วยการแก้ปัญหาต่างๆของชีวิตให้หมดสิ้นไป นั่นเอง

ศาสตราจารย์ ดร. สโรช บัวศรี กล่าวถึง แนวคิด, ความหมาย
และ รายละเอียดของบุรณาการว่า

"ความมุ่งหมายของการศึกษาของบุคคลทั้งหลายในระดัยพราวาสนั้นก็คือ
บุรณาการ การที่ผู้ทรงเรียนจะได้ประสบชีวิตที่รุ่มเย็นที่พอสมควร หรือ
ที่เรียกว่า ชีวิตที่มีบุรณาการนั้น ก็คงจะต้องพยายามระงับปัญหาคานต่างๆ
ในเหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะต้องพยายามลบลอกอุปสรรคมูลของตนเอง
อันเป็นสาเหตุพื้นฐานให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้อีกด้วย

โอกาสนี้จะขออธิบายคำว่า บุรณาการ อย่างละเอียดเป็นข้อๆไปรวม
3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. ชีวิตที่มีบุรณาการ คือชีวิตที่มีความเต็ม ชีวิตที่สมบูรณ์ บุรณะ
แปลว่า ทำให้เต็ม บุรณาการก็คือ การทำให้เต็ม หรือความเต็ม หรือ
สมบูรณ์

ชีวิตที่สมบูรณ์หรือเต็มเปี่ยมนั้น ย่อมเป็นชีวิตที่สมดุลย์ เปรียบได้
กับเส้นตรง (ตั้งรูป) คือเป็นชีวิตที่เป็นปัญหาน้อยที่สุดจนเรียกได้ว่า เป็น
ชีวิตที่รุ่มเย็น

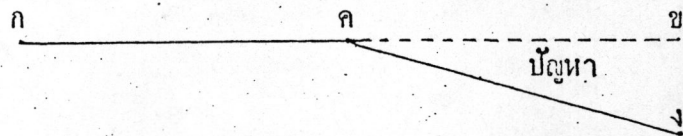
ก

ค

ข

คนที่มีชีวิตเปรียบได้กับเส้นตรงนั้น ย่อมเป็นคนที่มร่างกายแข็งแรง
มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยมาก มีจริยธรรมสูง จิตใจได้รับการอบรมในเรื่อง
ความดี มีศีลธรรมและวินัย มีหิริโอตตปปะ รู้จักประพฤติกวามดีละความชั่ว
รู้จักผิดชอบในบานเมือง เป็นพลเมืองดี มีความคิด มีวิชาความรู้ในสาขา
ต่างๆกว้างขวางเป็นพื้นฐาน และรู้จักขังในสาขาที่ตนถนัด

2. ในทางตรงกันข้าม ชีวิตที่มีปัญหามากมายทั้งในด้านสุขภาพ
 ด้านเศรษฐกิจ ด้านศีลธรรม ฯลฯ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นชีวิตที่ไม่สมบูรณ์
 หรือไม่มีบูรณาการนั้น ย่อมเปรียบได้กับเส้นตรงที่ตกลงมาเป็นมุม
 (ดังรูป)

มุม ขง นั้นคือปัญหาที่ปวดของเรา อาจเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับสุขภาพ
 หรือปัญหาในด้านการปกครอง การป้องกันประเทศชาติ การเศรษฐกิจใน
 ครอบครัว การสังคมและศีลธรรม วัฒนธรรม เป็นต้น

ชีวิตที่มีปัญหายังแกล้มไม่ค่อยมากมายนั้น ย่อมเรียกได้ว่าไม่เต็มเปี่ยม
 ไม่สมบูรณ์ ไม่ไต่คูลุย ไม่เป็นเส้นตรง ไม่มีความรื่นเริง หรือไม่มีบูรณาการ
 นั้นเอง ในกรณีเช่นนี้เราต้องพยายามแก้ปัญหาคงๆให้ตกไปให้มากที่สุด
 ในขอบเขตของศีลธรรม เพื่อให้เส้นที่ตกลงมานั้นไต่กลับขึ้นไปอยู่ในสภาพ
 ที่เป็นเส้นตรง หรือเกือบเป็นเส้นตรงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือให้เป็น
 สภาพที่เป็นบูรณาการเท่าที่จะกระทำได้

3. สิ่งที่จะช่วยเราได้ในกรณีเช่นนี้คือเส้นที่ตกลงมาให้กลับไปเป็นเส้นตรง
 ตามเดิม หรือที่เรียกว่า มีสภาพเป็นบูรณาการนั้นก็คือ การศึกษา ดังนั้น
 ในระดับของบุตรโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยทั้งปวง ความมุ่งหมายอันสูงสุดของ
 การศึกษาก็คือ บูรณาการ

ดังนั้นถ้าจะมองล่วงหน้าไปก่อนก็จะเห็นได้ชัดว่า เนื้อหาของการศึกษา
 นั้นก็ควรจะกล่าวถึง ปัญหาประเภทต่างๆในชีวิต สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น
 ก็คงจะเป็นวิธีการแก้ปัญหานั้นเอง⁷⁴

74 ส้าโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์"

ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, 2526),

หน้า 13-14.

ดังที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นความมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี สรุปได้ดังนี้คือ

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน มุ่งพัฒนาขั้น 5 ให้เจริญงอกงามในทุกๆ ด้าน
2. เกี่ยวกับบ้านสังคม ให้รู้จักประพฤติปฏิบัติตนเพื่ออยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข รู้จักรับผิดชอบต่อสังคม
3. เกี่ยวกับการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนได้รู้จักใช้วิถีคิด รู้จักใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิต
4. เกี่ยวกับความร่มเย็นของชีวิตมนุษย์ทั่วไป หมายถึงชีวิตที่มี

บูรณาการ

3. นโยบายทางการศึกษา

นโยบายทางการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี
แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

- 3.1 ระดับผู้ที่ไม่ครองเรือน และ
- 3.2 ระดับผู้ครองเรือน หรือ ภรรยา⁷⁵

3.1 นโยบายทางการศึกษาในระดับผู้ที่ไม่ครองเรือน ในลักษณะของ
ผู้ที่ไม่ครองเรือน จุดมุ่งหมายสูงสุดของการศึกษาก็คือ นิพพาน นโยบายทาง
การศึกษาระดับนี้ ท่านให้ความเห็นว่า

ดูจากพุทธศาสนาก็มี มรรค แปดว่า แน่ว อยู่แล้ว ดังนั้นนโยบายกับมรรค
จึงตรงกันพอดี สมัยพุทธกาลเคยอยู่โรงเรียนฝรั่งเคยท่อง Good is
the way, The life and the truth way ก็คือมรรคนั่นเอง มรรค 8
กล่าวโดยย่อก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ถ้าจะบรรลุจุดมุ่งหมายคือนิพพาน⁷⁶
จะต้องมี ศีล สมาธิ และปัญญา และจะต้องครบทั้งสามอย่างด้วย

ตามความหมายที่ท่านกล่าว นโยบายเพื่อที่จะบรรลุนิพพาน คือ มรรค 8
หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา

⁷⁵ สมาคมการศึกษา. สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.
(กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์เจริญผล, 2529), หน้า 37.

⁷⁶ สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี" วารสาร
การศึกษาแห่งชาติ 2525, หน้า 70.

การบรรยายเรื่อง ศักดิ์ศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่
ของการศึกษาไทย ท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี กล่าวถึง มรรค 8 ว่า

มรรคแปดนี้ก็แนวทาง มรรคก็เป็นทางนะครับ ธรรมที่เราเอามาก็คือ
เรียกว่า มรรคมีองค์แปด แปดข้อนั้นนะย่อลงมาได้เป็น 3 ข้อ คือ ศีล
สมาธิ ปัญญา ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา นี่ก็เป็นแนวทางที่จะนำไปสู่
นิพพาน หรือพูดอีกทีหนึ่งว่า เป็นเรื่องของจริยธรรมอย่างลึกซึ้ง ⁷⁷

จากข้อความที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวทางหรือนโยบายที่จะนำไปสู่
นิพพานก็คือ มรรค 8 หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา เช่นกัน

สรุปได้ว่านโยบายของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือน ก็คือ
มรรคแปด หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการศึกษาเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของ
ชีวิต คือ นิพพาน

นโยบายทางการศึกษาในระดับนี้ จึงเป็นนโยบายทางการศึกษาของพระ
ภิกษุสงฆ์ที่มุ่งหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงเพื่อบรรลุชีวิตที่สงบสุขอันหมายถึงนิพพาน
ไม่ใช่เน้นนโยบายทางการศึกษาสำหรับปุถุชนธรรมดา ดังนั้นนโยบายทาง
การศึกษาในระดับนี้ ไม่ตรงกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงไม่เน้นรายละเอียด

---

⁷⁷ สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย. "สาโรช บัวศรี ศักดิ์ศาสตร์
ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย"
(กรุงเทพฯ . เจริญวิทย์การพิมพ์, 2528), หน้า 53.

3.2 นโยบายทางการศึกษาในระดับผู้ครองเรือน หรือ ชาวราส

การบรรยายเรื่อง การศึกษาค้นคว้าทางปรัชญาการศึกษาของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี กล่าวถึงนโยบายทางการศึกษาไว้ว่า "อนุโลมได้ว่า แนวนโยบายพื้นฐาน 3 ประการของการศึกษาได้แก่ การศึกษาตนเอง การศึกษาสิ่งแวดล้อม การศึกษาจริยธรรม"⁷⁸

ในเรื่อง ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี ท่านยังได้กล่าวถึง นโยบายทางการศึกษาอีกเช่นกัน โดยท่านได้อธิบายว่า

นโยบายทางการศึกษา มี 3 ประการเช่นกัน คือ

1. ตัวเราเอง
2. สิ่งแวดล้อม

3. การ Interact ระหว่างตัวเราและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การกระทำระหว่างตัวเราและสิ่งแวดล้อม เรียกว่า อันตรกิริยา ดังนั้น เราจึงต้องศึกษาเกี่ยวกับตนเอง นอกจากศึกษาเกี่ยวกับตนเองแล้วจะต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อม และเนื่องจากตัวเราเองกับสิ่งแวดล้อม มีการทำอันตรกิริยากันอยู่ทุกวัน จะต้องมีการเรียนรู้จริยธรรมศึกษา เพื่อควบคุมอันตรกิริยาให้เป็นไปในทางดีและรมเย็น⁷⁹

⁷⁸สาโรช บัวศรี. "การศึกษาค้นคว้าทางปรัชญาการศึกษา" สาโรช บัวศรี ปรัชญามุขทรงศีล. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, 2531), หน้า 171.

⁷⁹สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี. วารสาร การศึกษาแห่งชาติ. 2525, หน้า 70-71.

การบรรยายเรื่อง ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย ศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี กล่าวถึง นโยบายทางการศึกษาว่า

แนวนโยบายพื้นฐานของการศึกษานี้ ตามแนวพุทธศาสตร์นี้ 3 ประการของการศึกษา อันได้แก่

ศึกษาตนเอง
ศึกษาสิ่งแวดล้อม
ศึกษาจริยธรรม⁸⁰

นโยบายทางการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี จากผลงานดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า นโยบายทางการศึกษาของท่านแบ่งได้เป็น 3 ประการ คือ การศึกษาเกี่ยวกับตนเอง การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และ การศึกษาเกี่ยวกับจริยธรรม

รายละเอียดแนวนโยบายทางการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สำโรช บัวศรี นั้น ท่านอธิบายว่า

---

⁸⁰ สำโรช บัวศรี. ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย. (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2528), หน้า 53.

นโยบายทั้ง 3 ประการของการศึกษา

1. ศึกษาให้รู้จักตนเอง อันประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 2 ข้อ คือ

ก. ศึกษาเรื่องขั้น 5 ของตนเอง เพื่อให้รู้เกี่ยวกับร่างกาย และจิตใจของตน ซึ่งย่อมจะรวมไปถึงเรื่อง การสังเกตตนเอง วิธีการคิด และวิธีการแก้ปัญหาด้วยอย่างแน่นอน เพราะสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นเรื่องของเวทนา สัญญาสังขาร และวิญญาณ นั้นเอง

ข. ศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ หลากๆ แขนงอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ที่มั่นคงครบถ้วนประการหนึ่ง และเพื่อค้นพบว่าตัวเองถนัดไปในทางใดบ้าง เมื่อทราบวาทนเองถนัดไปในทางใดแล้ว ก็จะได้พัฒนาให้ลึกซึ้งลงไปทางนั้น เพื่อเปิดเผยตัวเองออกมาให้ปรากฏและปรับปรุงให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

2. ศึกษาให้รู้จักสังคม หรือ สิ่งแวดล้อม เพื่อให้รู้จักว่าสังคมที่ตนอาศัยอยู่นั้น ประกอบด้วยโครงสร้างและมีปัญหาสำคัญอย่างไรบ้าง เช่น เรื่องการปกครอง การป้องกันประเทศชาติ การเศรษฐกิจ ตลอดจนการฝึกหัดเล่าเรียนในเรื่องสัมมาอาชีพ วัฒนธรรมของชาติ การปฏิบัติตนเพื่อเป็นพลเมืองดีมีวินัย เป็นต้น เมื่อรู้จักตนเองและรู้จักสังคมแล้วก็จะได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้อง นอกจากศึกษาสังคมที่ใกล้ชิดกับตนเองแล้วก็จะต้องศึกษาให้รู้จักสังคมที่กว้างขวางออกไป เช่น ประเทศไกลและประเทศอื่นที่ห่างไกล

3. ศึกษาเรื่องจริยธรรม ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติในเรื่อง คุณธรรม ศีลธรรมอย่างกว้างขวาง และลึกซึ้ง เพื่อจะได้ลดการเบียดเบียนกัน และทุจริตต่อกันลงไปเสีย รู้จักละอายต่อความชั่ว รู้จักประกอบความดีอันจะก่อให้เกิดสันติสุขและความร่มเย็นไต่บ่างทั้งในตัวเองและในสังคม⁸¹

⁸¹ สาโรช บัณฑิต. "ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, 2526), หน้า 16-17.

จากข้อความทั้งหมดดังกล่าว นโยบายทางการศึกษาตามแนวคิด
ของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี สรุปได้ 3 ประการ คือ

1. การศึกษาให้รู้จักตนเอง อันได้แก่
  - ก. ศึกษาเรื่องชั้น 5 ของตนเอง และวิธีการคิด วิธีการแก้
ปัญหาด้วย
  - ข. ศึกษาวิชาความรู้แขนงต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้และ
คนพบความถนัดทางการเรียนของตนเอง
2. ศึกษาให้รู้จักสิ่งแวดล้อมตลอดจนสังคมที่อยู่รวม ประกอบด้วย โครงสร้าง
และปัญหาของสังคม การศึกษาสัมมาอาชีพ วัฒนธรรมและการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี
ตลอดจนการศึกษาประเทศต่างๆ
3. ศึกษาเรื่องจริยธรรม เป็นการศึกษาศีลธรรม คุณธรรม ทั้งการ
เรียนและการปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ร่มเย็นทั้งตนเองและสังคม

4. วิธีสอน

วิธีสอนของพุทธปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี เป็นการประยุกต์หลักการสำคัญทางพุทธปรัชญามาวิเคราะห์เทียบเคียงกับหลักการทางการศึกษา ซึ่งท่านได้กล่าวถึงวิธีสอนตามแนวคิดของท่านว่า

เนื่องจากอริยสัจ 4 เป็นคำสอนที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ประการหนึ่ง และพฤติกรรมต่างๆที่นำไปสู่การได้มาซึ่งอริยสัจสี่ ก็เป็นที่น่าสนใจยิ่งอีกประการหนึ่ง เราจึงอาจพยายามทำการคาดหมาย หรืออนุมานเอาวิธีสอนออกมาจากอริยสัจสี่และพฤติกรรมแวดล้อมต่างๆนั้น ได้บ้างไม่มากนัก 82

งานเขียนเรื่องพุทธศาสนากับการศึกษาแผ่นใหม่ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ให้ความเห็นเกี่ยวกับวิธีสอน ว่า

ดังนั้นจึงอาจพูดได้อย่างภาคภูมิใจยิ่งว่า วิธีสอนของครูไทยเรานั้น ก็คือวิธีสอนแบบอริยสัจสี่นั่นเอง ชาติไทยเราเป็นชาติที่มีวิธีสอนมาแล้วตั้งแต่ดั้งเดิม เป็นหน้าที่ของครูไทยทุกคนจะได้ศึกษาให้ทราบและนำไปปฏิบัติให้แพร่หลาย 83

---

⁸²สาโรช บัวศรี. "วิธีสอนตามขั้นหั่งสี่ของอริยสัจ" วิทยากรย. กรกฎาคม 2507 หน้า 339.

⁸³สาโรช บัวศรี. พุทธศาสนากับการศึกษาแผ่นใหม่. (กรุงเทพฯ .
คุรุสภา, 2516), หน้า 51-52.

เห็นได้ว่า วิธีสอนตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ทางพุทธปรัชญาก็คือ การอนุমানหรือประยุกต์ จากอริยสัจสี่ หรือวิธีสอนตามชั้นหังสี่ของอริยสัจ⁸⁴

ในหนังสือ สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี กล่าวว่า

ดังนั้นชั้นคอบของอริยสัจ 4 นั้นแหละ คือ ชั้นของวิธีสอนอันเป็นแม่บท และเรียกชื่อวิธีสอนแม่บทนี้ไว้ว่า วิธีสอนตามชั้นหัง 4 ของอริยสัจ⁸⁵

ผลงานเรื่อง สาโรช บัวศรี คตินิยมและแนวทางการศึกษาไทยในอนาคต ท่านกล่าวถึงวิธีสอนไว้ว่า

หัวใจของพุทธปรัชญา หัวใจของพุทธปรัชญานั้นคือ อริยสัจ 4 พิจารณาจากขั้นตอนของอริยสัจ 4 นี้จะเห็นว่า กลายคลึงกับ Reflexive Thinking หรือ Scientific Thinking อย่างยิ่ง และยอมอาจจะเอามาตั้งสอนให้เด็กใช้ประจำในชีวิตได้เลย⁸⁶

⁸⁴สาโรช บัวศรี. พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่. (กรุงเทพฯ .
คุรุสภา, 2516), หน้า 57.

⁸⁵สาโรช บัวศรี. สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์
(กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2529), หน้า 46.

⁸⁶สาโรช บัวศรี. คตินิยมและแนวคิดทางการศึกษาของไทยในอนาคต
หน้า 67.

คำกล่าวของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในผลงานทั้ง 2 เรื่องที่อ้างมานั้น วิธีสอนอันเป็นแม่บท ก็คือ วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ และขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ สามารถเทียบได้กับ Reflexive Thinking และ Scientific Thinking

ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี ซึ่งท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ร่วมอภิปรายกับ ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ท่านกล่าวว่า

เรื่องชั้นของอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) โดยพิจารณาเป็นขั้นๆจะเห็นว่า เหมือนขั้นทางวิทยาศาสตร์ (Scientific - Method) ดังนั้นเราจึงสามารถนำเอาธรรมะข้อนี้มาประยุกต์เพื่อเป็นแม่บทของวิธีสอน ตั้งชื่อว่า วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ⁸⁷

อีกเช่นกันที่วิธีสอนตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ที่แสดงในผลงานเรื่องนี้ก็คือ วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ

การบรรยายเรื่อง ศักดิ์ศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย ท่านกล่าวว่า

ธรรมะที่เอามาก็อริยสัจสี่ โดยเฉพาะกิจในอริยสัจ หรือบางที่เรียก กิจญาณ กิจในอริยสัจสี่เรียกว่ากิจญาณ ในการประยุกต์ก็เข้าขั้นตอนทั้ง 4 เอาขั้นตอนทั้ง 4 ของอริยสัจมาประยุกต์ใช้เป็นวิธีสอน⁸⁸

⁸⁷ สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี" วารสารการศึกษาแห่งชาติ 16, 4, 2525 หน้า 71.

⁸⁸ สาโรช บัวศรี. ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย. (กรุงเทพฯ : เจริญวิทยการพิมพ์, 2528), หน้า 54.

การกล่าวเช่นนี้ เป็นการนำเอาขั้นตอนของอริยสัจ 4 หรือกิจในอริยสัจ 4 ซึ่งเรียกว่า กิจญาณ มาประยุกต์ใช้เป็นวิธีสอนนั่นเอง

งานเขียนเรื่อง แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท ท่านให้แนวคิดเกี่ยวกับวิธีสอนว่า "วิธีการทางการศึกษา หรือวิธีสอนแม่บทสำหรับโรงเรียนนั้นก็ต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา หรือ แนวทางแห่งปัญญาธรรมนั่นเองมาเป็นวิธีสอน"⁸⁹ วิธีการแห่งปัญญาหรือแนวทางแห่งปัญญาธรรม ก็คือ การคิดตามขั้นของอริยสัจ 4 นั่นเอง⁹⁰

วิธีสอนแม่บทตามแนวคิดที่ท่านกล่าวในงานเขียนนี้ก็ยังคงเป็นวิธีสอนตามขั้นของอริยสัจอีกเช่นกัน

เช่นเดียวกัน งานเขียนเรื่อง ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ท่านกล่าวว่า

ขั้นหรือขั้นตอนทั้ง 4 นี้ รวมทั้งกิจในอริยสัจด้วยอาจเอามาประยุกต์เป็นวิธีสอนแม่บทได้เป็นอย่างดี เมื่อประยุกต์ได้เรียบร้อยแล้ว ก็อาจจะให้ชื่อว่า วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิธีสอน การอบรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง หรือเป็นแม่บทในการสอนทั่วไปในทุกระดับของการศึกษา⁹¹

⁸⁹ สาโรช บัวศรี. "แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท" แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย เล่ม 1. (คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร), หน้า 12.

⁹⁰ สาโรช บัวศรี. อ่างแล้ว, หน้า 12.

⁹¹ สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์" ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กรามิคอาร์ท, 2526), หน้า 18.

จากแนวคิดดังกล่าวมาทั้งหมด วิธีสอนตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สโรช บัวศรี สรุปได้ว่า วิธีสอนตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษา คือ วิธีสอนตามชั้นที่ 4 ของอริยสัจ

รายละเอียดของวิธีสอนตามชั้นที่ 4 ของอริยสัจตามแนวคิดของท่านนั้น ผู้วิจัยจะอ้างถึงผลงานเรื่อง การศึกษาค้นคว้าทางปรัชญาการศึกษา โดยที่ท่านได้กล่าวรายละเอียดพร้อมทั้งเปรียบเทียบกับกิจในอริยสัจของพระราชวรมุณี (ประยูรชัชปยุตโต) ดังนี้⁹²

สัจญาณ	กิจญาณ(หรือสิ่งที่ต้อง กระทำเกี่ยวกับอริยสัจ) คำอธิบายในช่องนี้คัด เอามาจากพจนานุกรม พุทธศาสตร์ของพระราช วรมุณี (แต่ที่วงเล็บเป็น ของผู้เขียนซึ่งเขียนเอง)	การประยุกต์กิจญาณ มาเป็นวิธีสอนตามชั้น ที่ 4 ของอริยสัจ
--------	--	---

---

⁹² สโรช บัวศรี. "การศึกษาค้นคว้าทางปรัชญาการศึกษา" สโรช บัวศรี
ปราชญ์ผู้ทรงศีล. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, 2531), หน้า 172 - 173.

1. หุกษ์	1. ประจัญ การศึกษาให้รู้จัก ให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ใดแก่การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหาหรือความหุกษ์ (นั่นคืออนุโลมได้ว่า การกำหนดปัญหา)	1. ขึ้นกำหนดปัญหาหรือ ชั้นหุกษ์ - ศึกษาปัญหา กำหนดขอบเขตของปัญหาที่เราจะดำเนินการแก้
2. สมุทัย	2. ปุหณะ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ใดแก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหาคือการกำจัดสาเหตุให้สิ้นไป (นั่นคือ อนุโลมได้ว่าในการจะกำจัดปัญหานั้นจะต้องกำจัดที่สาเหตุหรือต้นตอของปัญหา)	2. ขึ้นตั้งสมมติฐาน (หรือชั้นสมุทัย) - พิจารณาสาเหตุ - จะต้องแก้ปัญหที่สาเหตุของปัญหาหรือที่ต้นตอของปัญหา - ดังนั้นพยายามกำหนดว่าจะทำอะไรอะไรได้บ้างหลายๆอย่างเพื่อพยายามแก้ปัญหาดตรงสาเหตุของมัน
3. นิโรธ	3. สัจฉิกริยา การทำให้แจ้ง คือเข้าถึงหรือบรรลุการบรรลุจุดหมายที่ต้องการ ใดแก่การเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหา แจงในวิธีการที่จะกำจัดปัญหาหรือหุกษ์ (นั่นคืออนุโลมได้ว่า ในการกำจัดปัญหานั้น จะต้องใช้วิธีการ จะต้องกระทำ)	3. ขึ้นการทดลองและเก็บข้อมูล (หรือชั้นนิโรธ) - กระทำด้วยตนเองทดลองใช้วิธีการต่างๆตามที่กำหนดไว้แล้วในชั้นที่ 2 - ทดลองได้ผลประการใดก็ให้บันทึกไว้ เรียกว่าข้อมูล

4. มรรค	4. ภาวนา กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ไคแก่การลงมือแก้ไขปัญหาคตามแนวทางของข้อปฏิบัติ เพื่อจะได้บรรลุถึงความดับทุกข์ (นั่นคืออนุโลมไคว่า ทำการสรุปแนวทางที่ควรปฏิบัติ เมื่อไครู้แจกแล้วและลงมือปฏิบัติอย่างเต็มที)	4. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล (หรือชั้นมรรค) - วิเคราะห์หรือเปรียบเทียบข้อมูลที่ไคในข้อที่ 3 จนเห็นว่าทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาที่ไคหนดให้ในข้อ 1 นั้นไค - สรุปการกระทำที่ไคผลไว้เป็นแนวทาง(มรรค) เพื่อปฏิบัติแล้วลงมือปฏิบัติอย่างเต็มทีตามแนวทางนั้น

การนำชั้นของอริยสัจ 4 มาประยุกต์เป็นวิธีสอนตามชั้นทั้ง 4 ของอริยสัจตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปรากฏว่า เป็นการนำวิธีการหรือขั้นตอนของอริยสัจมาใช้เพียงประการเดียว โดยท่านไคกล่าวไว้ว่า

ขอไคโปรดสังเกตุว่า ณ ที่นี้เราต้องการพิจารณาเรื่องวิธีการ หรือขั้นตอนของอริยสัจเท่านั้น มิไคพูดถึงเรื่องเนื้อหา หรือรายละเอียดของอริยสัจแต่ประการไค⁹³

---

⁹³สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวพุทธศาสตร์"
ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ . สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, 2526),
หน้า 17.

การกล่าวในลักษณะนี้ของท่าน ย่อมแสดงว่า วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของ อริยสังขันธ์ ท่านนำเฉพาะหัวข้อ ความหมาย และวิธีการของอริยสังขันธ์มาเป็นแนวทาง ในการคิดขั้นต่างๆของวิธีสอนเท่านั้น เนื้อหาหรือรายละเอียดของอริยสังขันธ์ ท่านมิได้ กล่าวอ้างถึงแต่อย่างใด

การอภิปรายเรื่อง ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี ท่านก็ได้กล่าว ถึงเรื่องนี้ว่า "ส่วนวิธีการของการศึกษา เมื่อพิจารณาเทียบกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องขั้น อริยสังขันธ์ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) โดยพิจารณาเป็น ขั้นๆ จะเห็นว่าเหมือนกับขั้นทางวิทยาศาสตร์"⁹⁴

คำกล่าวเช่นนี้ย่อมยืนยันได้ว่า การนำอริยสังขันธ์มาเป็นวิธีสอนนี้เอา มาแต่เฉพาะขั้นตอนเท่านั้น มิได้กล่าวถึงรายละเอียดของอริยสังขันธ์เช่นกัน

นอกจากนี้งานเขียนและผลงานอื่นที่กล่าวถึง วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของ อริยสังขันธ์ ก็เป็นแต่เพียงกล่าวถึงขั้นของอริยสังขันธ์ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค พร้อมทั้งอธิบายความหมายของขั้นตอนต่างๆ และกล่าวเปรียบเทียบกับขั้นวิธีสอนทาง การศึกษาเท่านั้นมิได้กล่าวในรายละเอียดและเนื้อหาของอริยสังขันธ์อีกเช่นกัน

---

⁹⁴ สาโรช บัวศรี. "ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี" วารสาร การศึกษาแห่งชาติ หน้า 71.

คํานี้เป็นการอธิบายถึงอริยสัจ 4 หรืออริยสัจ เพื่อประกอบความเข้าใจ
 ในวิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ จะทิ้งกล่าวแต่เพียงหัวข้อ ความหมาย และ
 เนื้อหาส่วนที่จำเป็นเกี่ยวกับการศึกษาเท่านั้น ผู้วิจัยจะไม่กล่าวในรายละเอียด
 และเนื้อหาของอริยสัจ เพราะจะเป็นการผิดจุดมุ่งหมายของวิธีสอนตามแนวคิดของ
 ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี หวังอาจจะเป็นการทำให้ความหมายและความ
 เข้าใจในวิธีสอนนี้ไขว้เขวหรือผิดจากความประสงค์ของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช
 บัวศรีได้ ผู้วิจัยจึงขอชี้แจงไว้ ณ ที่นี้

อริยสัจ 4

อริยสัจ 4 ถือเป็นธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เป็นหัวใจคำสอน
 ของพระพุทธเจ้า¹ ซึ่งปรากฏว่าได้มีผู้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับอริยสัจ 4 ไว้หลายท่าน
 ในแง่มุมต่างๆตามความในพระพุทธศาสนา อันมีความละเอียดลึกซึ้งมากน้อยต่างกัน
 อริยสัจ 4 โดยเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดด้านวิธีสอนของศาสตราจารย์
 ดร.สาโรช บัวศรี เป็นการมองอริยสัจ 4 ในแง่ของการแก้ปัญหาต่างๆในชีวิต
 อริยสัจ 4 ตามแนวคิดนี้ผู้วิจัยจึงเสนอคำอธิบายเกี่ยวกับอริยสัจ 4 ของท่านพระ
 เทพเวที ที่กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า มีความสัมพันธ์
 และตรงตามความหมายโดยนัยของอริยสัจตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช
 บัวศรี

1. ทุกข์ หมายถึง ฐานะที่เป็นทุกข์ ซึ่งจะต้องกำหนดรู้ตามสภาพที่แท้จริงของมัน (คือไม่ใช่รู้ตามที่เรายากให้มันเป็น หรือ ตามที่เราเกลียดชังมัน เป็นต้น) ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ขั้นแถลงหรือสำรวจปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต⁹⁵

ทุกข์ เป็นปัญหาต่างๆของมนุษย์ เป็นเรื่องบีบคั้นชีวิตจิตใจมีอยู่ทั่วไป แก่สัตว์มนุษย์ทุกคน เกิดขึ้นแก่ใครเมื่อใดก็เป็นจุดสนใจ เป็นของเด่นชัดแก่ผู้นั้น เมื่อนั้น แต่ว่าที่จริงมองกว้างๆ ชีวิตมีปัญหาและเป็นปัญหากันอยู่เรื่อยๆเป็นธรรมดา⁹⁶

2. สมุทัย หมายถึง ธรรมที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งจะต้องกำจัดเสีย ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ขั้นสืบค้น วิเคราะห์ และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป⁹⁷

สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา การดับทุกข์นี้ทำได้โดยการกำจัดสาเหตุของมัน ดังนั้นเมื่อกำหนดจับได้แล้วว่า ทุกข์หรือปัญหาของตนคืออะไร เป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน แล้วก็สืบสาวหาสาเหตุต่อไปเพื่อจะได้ทำกิจแห่งปหานะ คือ ละหรือกำจัดเสีย⁹⁸

⁹⁵พระเทพเวที (ประยูร ปรยุตโต). พุทธธรรม. (กรุงเทพฯ . คานสุทธวารการพิมพ์, 2531), หน้า 902.

⁹⁶เรื่องเดียวกัน หน้า 905.

⁹⁷เรื่องเดียวกัน หน้า 902.

⁹⁸เรื่องเดียวกัน หน้า 906.

3. นิโรธ หมายถึง ภาวะดับทุกข์ ซึ่งจะต้องทำให้ประจักษ์แจ้ง ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ ขั้นเสด็จภาวะหมดปัญหาที่เอาเป็นจุดหมาย ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ พร้อมทั้งรู้ว่า การเข้าถึงจุดหมายนั้นจะสำเร็จหรือเป็นไปได้อย่างไร⁹⁹

นิโรธ ความดับทุกข์ หรือ ภาวะหมดปัญหา ทุกข์ที่บีบคั้นนั้นดับได้ ปัญหาที่ก่อกวนนั้นแก้ไขได้ ทางออกที่น่าพึงใจมีอยู่เพราะสาเหตุแห่งปัญหาหรือความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่กำจัดหรือทำให้หมดสิ้นไปได้¹⁰⁰

4. มรรค หมายถึง ภูมิรรคา คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ซึ่งจะต้องฝึกฝนปฏิบัติ ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ ขั้นกำหนดวางหรือรับทราบวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดทั้งหลายในการแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น ซึ่งจะต้องปฏิบัติหรือดำเนินการต่อไป¹⁰¹

มรรค ทางดับทุกข์ หรือวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดสาเหตุแห่งปัญหา เมื่อรับรู้ปัญหาทั้งสาเหตุและปัญหา ทั้งจุดหมายที่เป็นภาวะหมดสิ้นปัญหา รู้ทุกอย่างครบถ้วนแล้วก็พร้อมและเป็นอันถึงเวลาที่จะต้องลงมือปฏิบัติ¹⁰²

⁹⁹ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. (กรุงเทพฯ . คานส์พุทธการพิมพ์, 2531), หน้า 902.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 908.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 902.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน หน้า 910.

องค์ประกอบและความหมายของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของ
ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดขอสรุปได้ดังนี้คือ

1. ความหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาขั้น 5 เพื่อให้บุคคลมี
อันประกอบด้วย โลกะ โทสะ และโมหะ ลดน้อยลง

2. ความมุ่งหมายของการศึกษา แบ่งเป็น 4 ข้อคือ

2.1 เกี่ยวกับตัวผู้เรียน มุ่งพัฒนาขั้น 5 ให้เจริญงอกงาม
ทุกด้าน

2.2 เกี่ยวกับด้านสังคม ให้รู้จักประพฤติปฏิบัติตนเพื่อเข้าร่วม
ในสังคมอย่างมีความสุข

2.3 เกี่ยวกับการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนได้รู้จักใช้วิถีคิด รู้จักใช้
เหตุผลในการแก้ปัญหาต่างของชีวิต

2.4 เกี่ยวกับความร่มเย็นของชีวิตมนุษย์ทั่วไป อันหมายถึง
ชีวิตที่มี บูรณาการ

3. นโยบายทางการศึกษา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

3.1 ระดับผู้ที่ไม่ครองเรือน นโยบายที่จะนำไปสู่ทางแห่ง
นิพพาน คือ มรรค 8 หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา จัดเป็นนโยบายทางการศึกษาที่
ลึกซึ้งเกินกว่าที่จะนำมาใช้กับปุถุชนธรรมดา

3.2 ระดับผู้ที่ครองเรือน หรือ ภราวาส

3.2.1 การศึกษาให้รู้จักตนเอง

ก. ศึกษาขั้น 5

ข. ศึกษาความรู้แขนงต่างๆเพื่อเป็นฐานความรู้
และค้นพบความถนัดของตนเอง

3.2.2 ศึกษาให้รู้จักสิ่งแวดล้อมตลอดจนสังคมที่อยู่ร่วม

3.2.3 ศึกษาเรื่องจริยธรรม ศีลธรรม และคุณธรรม

4. วิธีสอน คือ วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ อันได้แก่

4.1 ขั้นทุกข์ - ศึกษา กำหนดขอบเขตของทุกข์ หรือ ปัญหาที่
จะแก้ไข

4.2 ขั้นสมุทัย - ขั้นตั้งสมมติฐาน พิจารณาสาเหตุ กำหนดการ
กระทำเพื่อแก้ปัญหา

4.3 ขั้นนิโรธ - ขั้นการทดลองและเก็บข้อมูล

4.4 ขั้นมรรค - ขั้นวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล

ความสัมพันธ์ของ อภิปรัชญา ญาณวิทยา คุณวิทยา ของพุทธปรัชญา กับ องค์ประกอบ
พุทธปรัชญาการศึกษา

การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้จะเป็นการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของ
อภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา ของพุทธปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์
ดร.สาโรช บัวศรี กับ องค์ประกอบต่างๆทางพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของ
ท่าน อันได้แก่ ความหมายของการศึกษา ความมุ่งหมายของการศึกษา นโยบาย
ทางการศึกษา และวิธีสอน ซึ่งการวิเคราะห์นั้นจะกล่าวถึงองค์ประกอบต่างๆตาม
แนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ที่ท่านได้เสนอมานั้นมีความสัมพันธ์
หรือเกี่ยวข้องกับ อภิปรัชญา ญาณวิทยาและคุณวิทยาหรือไม่อย่างไร แนวคิดหลัก
ของอภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยามีพื้นฐานต่อองค์ประกอบทางการศึกษาของท่าน
อย่างไร

การนำเสนอทวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อของการ
วิเคราะห์แยกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. อภิปรัชญา กับ องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา
2. ญาณวิทยา กับ องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา
3. คุณวิทยา กับ องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา

การวิเคราะห์ในหัวข้อต่างๆดังกล่าว เป็นการวิเคราะห์จากข้อมูล
ที่ได้นำเสนอแล้วในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ การกล่าวอ้างข้อมูลต่างๆในการวิเคราะห์ที่จะ
ซ้ำกับข้อมูลเดิม ผู้วิจัยจะไม่กล่าวในรายละเอียด

1. อภิปรัชญา กับ องค์ประกอบทฤษฎีปรัชญาการศึกษา

อภิปรัชญาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ดังที่ได้วิเคราะห์แล้วนั้น คือ ไตรลักษณ์ (สามัญลักษณ์) ความจริงแท้สูงสุดของโลกและมนุษย์ คือ ไตรลักษณ์ ลักษณะสามัญของสรรพสิ่งต่างๆทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็น

1. อนิจจัง หมายถึง ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืนของสรรพสิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายและแปรสภาพอยู่ตลอดเวลาซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยของตัวสิ่งนั้นเองทั้งสิ้น

2. ทุกขัง สภาวะที่ไม่คงตัว ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ เป็นภาวะที่ถูกบังคับให้เกิดขึ้นแล้วสลายไปโดยการบีบคั้นหรือบังคับจากสิ่งทั้งปวง การเกิดขึ้นและสลายไปเป็นเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลง บังคับให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

3. อนัตตา ความมิใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตน ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสารของสรรพสิ่งทั้งปวง และที่เห็นเป็นตัวตนนั้นเป็นเพียงการประมวลแห่งเหตุปัจจัยแล้วเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น หรือเป็นผลรวมของส่วนประกอบต่างๆซึ่งอยู่ในกระแสของการเกิดดับต่อเนื่องกัน ตัวตนที่แท้จริงจึงไม่มี

จากแนวคิดนี้ มนุษย์ ตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี มีลักษณะที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา มีสภาวะของความไม่เที่ยง ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย ไม่สามารถคงตัวหรือคงอยู่ในสภาพเดิมได้ตลอดเวลา มีการเกิดขึ้นและแตกดับไปตามปัจจัยต่างๆ ภาวะที่เห็นเป็นตัวตนของมนุษย์นั้นเป็นเพียงการประมวลกันของส่วนประกอบตามธรรมชาติที่ยังคงมีการเกิดดับ ความเป็นตัวตนที่แท้จริงจึงไม่มี

ตามนัยแห่งพุทธศาสนา มนุษย์ประกอบด้วยชั้น 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือเป็นการประมวลกันของปัจจัย 2 ประการ คือ รูป ได้แก่ ร่างกาย และนาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังนั้นชั้น 5 จึงอยู่ในสภาพของ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา

การศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ที่ว่า การศึกษา คือ การพัฒนาชั้น 5 เพื่อว่า อกุศลมูลอันประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ลดน้อยลงหรือหมดไปในที่สุด จึงมีส่วนสัมพันธ์ต่อแนวคิดพื้นฐานทางด้านอภิปรัชญา โดยที่การศึกษาต้องพัฒนามนุษย์ให้เข้าใจถึงชั้น 5 และสภาพของชั้น 5 ที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ให้เข้าใจถึงสภาพการเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ การเสื่อมสลาย มีการเกิดขึ้นและดับลงตลอดจนความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของร่างกายมนุษย์ เพื่อที่เขาจะได้พัฒนา นาม อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ให้เป็นไปในทางที่ดี ซึ่งจะช่วยให้ โลภะ โทสะ และ โมหะ ลดน้อยลงจนกระทั่งหมดไป

นอกจากความหมายของการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดทางอภิปรัชญาแล้ว ในด้านความมุ่งหมายของการศึกษาที่มุ่งพัฒนาชั้น 5 ให้เจริญงอกงามในทุกๆด้าน และนโยบายทางการศึกษาที่ให้มีการศึกษาเกี่ยวกับตนเอง คือ การศึกษาเกี่ยวกับชั้น 5 ต่างก็เป็นหลักการที่สืบเนื่องมาจากความหมายของการศึกษา ดังนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับอภิปรัชญา เช่นกัน

สรุปได้ว่าอภิปรัชญาและองค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี มีความสัมพันธ์กัน

2. ญาณวิทยา กับ องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา

ญาณวิทยาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี คือ

1. มนุษย์เกิดความรู้ด้วย สัญญา หมายถึง ความจำได้ การกำหนดหมายรูสิ่งใดสิ่งหนึ่งและรวมความถึงการสังเกต การสัมผัส ซึ่งเป็นตัวการสำคัญในการสร้างความรู้และเป็นวัตถุดิบของความคิดที่สำคัญต่อกระบวนการการเรียนรู้

การศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อให้สัมพันธ์กับญาณวิทยาด้านนี้ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้เสนอไว้ในหัวข้อความมุ่งหมายของการศึกษาที่ว่า "ความมุ่งหมายประการที่ 3 ต้องการให้ผู้เรียนได้รู้จักคิดเพื่อจะได้นำวิธีคิดนี้ไปแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิต" สัญญา ความจำได้และหมายรูสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นตัวการที่จะสั่งสมความรู้ต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานของความคิด ผู้เรียนได้รู้จักวิธีคิดโดยอาศัยความจำเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ที่ผู้เรียนได้สั่งสมไว้ เมื่อเกิดปัญหาที่มีส่วนสัมพันธ์หรือคล้ายคลึงกัน ผู้เรียนก็สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ อย่างน้อยผู้เรียนก็ยังมีตัวอย่างของการคิดที่สามารถแก้ปัญหาได้

2. มนุษย์เกิดความรู้ด้วย ญาณ ญาณตามความหมายของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง เรียกว่า การหยั่งรู้ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการหยั่งรู้นี้ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีไม่ได้กล่าวถึงในองค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของท่าน

3. มนุษย์เกิดความรู้ด้วย ทิฐิ ทิฐิเป็นความคิดเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อในความรู้ที่จะมีได้ด้วย การอ่าน การฟัง การสนทนา และการพิจารณาอย่างไตร่ตรอง

องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาที่มีส่วนสัมพันธ์กับทฤษฎีความแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ท่านได้กล่าวไว้ในความมุ่งหมายของการศึกษาที่เกี่ยวกับด้านสังคม การที่ผู้เรียนจะสามารถเข้าใจสภาพและลักษณะของสังคมเพื่อจะได้ดำเนินชีวิตในสังคมอย่างสงบสุขนั้น ผู้เรียนจะต้องศึกษาถึงลักษณะและสภาพของสังคม ผู้เรียนต้องเกิดความเห็น ความเข้าใจ และความเชื่อในสภาพต่างๆ ของสังคมรวมทั้งกฎระเบียบและการประพฤติปฏิบัติตนต่อสังคม ดังนั้นจึงหมายความว่า ผู้เรียนจะต้องมีทฤษฎีในการศึกษาด้านสังคม

นอกจากนี้การแก้ปัญหาต่างๆ ของชีวิตจำเป็นต้องมีความคิดเห็น ความเข้าใจในสภาพต่างๆ ของปัญหา เพื่อที่ผู้ที่มีปัญหาจะได้ใช้เป็นส่วนประกอบในการหาวิธีคิดในการแก้ปัญหา จึงอาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีมีส่วนสัมพันธ์กับการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษาเช่นกัน

สรุปได้ว่า แนวคิดด้านญาณวิทยาของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี มีส่วนสัมพันธ์กับองค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษา

3. คุณวิทยา กับ องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา

คุณวิทยาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีกล่าวถึงเรื่อง ความดี ว่า "คือสภาพความรู้สึกหรือการกระทำที่ปราศจาก อกุศลมูล อันได้แก่ โลกะ โทสะ และโมหะ"

การศึกษาตามแนวคิดนี้ต้องจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนรู้อกุศลมูล และพยายามลดอกุศลมูลนี้ลงให้มากที่สุด อกุศลมูล คือ รากเหง้าของกิเลสทั้งมวล การละหรือลดอกุศลมูลลงได้ก็จะทำให้ชีวิตดำเนินไปด้วยความร่มเย็นเป็นสุข สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

จากแนวคิดด้านคุณวิทยาเกี่ยวกับความดีดังกล่าวของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีจึงมีส่วนสัมพันธ์ขององค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษา ซึ่งท่านได้เสนอไว้ในความหมายของการศึกษาว่าเป็นการพัฒนาขั้น 5 เพื่อให้อกุศลมูลอันได้แก่ โลกะ โทสะ และโมหะได้ลดน้อยถอยลงไป หรือหมดไปในที่สุดจะได้บรรลุชีวิตที่ดี

ความหมายของการศึกษาตามนัยนี้มุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอกุศลมูลและต้องการให้มนุษย์ลดหรือละอกุศลมูลที่มีอยู่ในขั้น 5 ของมนุษย์ให้น้อยลงเท่าที่จะทำได้ การที่มนุษย์ลดอกุศลมูลลงได้นี้ว่าเป็น ความดี ความหมายของการศึกษาตามนัยนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาผู้เรียนให้มีความดีซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่าคุณวิทยาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความหมายของการศึกษา

อีกประการหนึ่ง ความมุ่งหมายของการศึกษาและนโยบายทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับทางสังคมมีแนวคิดที่มุ่งให้ศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนประพฤติปฏิบัติตนและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองที่มีศีลธรรม จริยธรรม แนวคิดดังกล่าวนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดพื้นฐานด้านคุณวิทยา

ด้วยเหตุผลที่ว่า อุกุศลมูลเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง การกำจัดหรือละซึ่ง
อกุศลมูลก็จะทำให้บุคคลผู้นั้นเป็นพลเมืองดี มีชีวิตที่ร่มเย็นเป็นสุข สามารถอยู่รวม
กันในสังคมและประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้สังคมสงบสุข

ด้วยเหตุผลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า คุณวิทยามีความสัมพันธ์กับ
องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

การวิเคราะห์ดังกล่าวมาทั้งหมดชี้ให้เห็นว่า อภิปรัชญา คุณวิทยา
และคุณวิทยาที่ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีมีความสัมพันธ์และเป็นพื้นฐานต่อ
แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษาของท่าน